

ગુજરાતીના ચાહકોનું દ્વિમાસિક
મે ૨૦૦૫

૩૪

કિશોર રાવળ

Kishor Raval

335B Shawmont
Philadelphia PA 19128
kishor@markis.com
(215) 482 0924

From www.kesuda.com

રંગમાં બોળેલું એરિઝોના જસુ આલગિયા

પંખી ધેલો જસુ આલગિયા

સંકટની શોધમાં મહેન્દ્ર શાહ

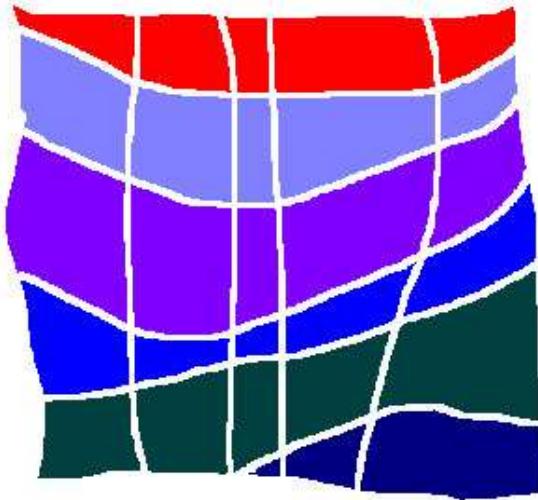
'માઉસ' તો છે, હવે કંઘુટર ક્યાં?

દસમાનો દુખાવો! મહેન્દ્ર શાહ

"મન્દોદરી, I don't mind ten heads,
પણ આમાં આપણી ગ્રાઈવેટ લાઈફ જેવું કંઈ રહેતું
નથી. તારી જોડે વાત કરું અને બીજાં નવે જણા પણ
અઢારે કાન દઈ સંભળો!"

રંગભરી ચદરિયાં આદિલ મન્સૂરી

શબરીનાં બોર કોકિલા રાવળ

હેમેન શાહ

જ્યારે હું તારા વિચારોમાં અછડતો હોઉં છું,
દૂરના જગલપ્રદેશોમાં રખડતો હોઉં છું.
શાંત મનની ખીણમાં પડવાય તારું નામ જ્યાં,
હું જ અસ્થિર બેખડો માફક ગબડતો હોઉં છું.

પ્રાણયની અગાર રૂપરેખા ખરીદી,
વધારામાં સ્વપ્રો મળે બિનરસીદી.
પછી કાળી કન્યા ટૂંકા વાળ ઓળે,
જુએ આવું સપનું અપરિષીત સીદી!

તાજા યુવાનની તો જાગીર એક વખતની
શોરી છૂપી મળેલી તસવીર એક વખતની.
એની ગલીની પાસેના પગ હવે અટકતા,
તૂટી ગઈ છે સમજો જંજર એક વખતની.

જવાહર બક્ષી

એ તો ગયા પણ એમના ચહેરા રહી ગયા
લાગ્યા કરે છે કે એ જવાનું ભૂલી ગયા.
જે શબ્દ રહી ગયા ગળામાં બરફ થઈ
વાતાવરણમાં ઓગળી પડવા થઈ ગયા

તારો વિયોગ શાસમાં ઊખો ભરી જશે
જ્યારે પવન સુગંધના ખેતરને ખેડો.
તારો વિયોગ આંખમાં ખેડેર થઈ જશે
જ્યારે એ તારી શોધમાં ભટકીને થાકશે

હાથોમાં હાથ રાખીને કે મુઢી વાળીએ
એકવાર ફરી આપણે સિક્કો ઉછાળીએ.
પહેલાં સંબંધ વચ્ચે કોઈ ભીત બાંધીએ
એ તોડવા માટે પછી માથું પદ્ધાડીએ.
આખોમાં શૂન્યતાના કૂબાઓ બનાવીએ
એ સહુમાં કોઈ ખાસ સ્વજન વસાવીએ.

રમેશ જોખી

જિંદગી પણ કેવી કમાલ છે!
પહેલાં
અંસુ આવતા ત્યારે
બા યાદ આવતી
ને આજે
બા યાદ આવે
ને આંસુ આવી જાય છે

હરીન્દ્ર દવે

આ આપણું મિલન એ જુદાઈનો રંગ છે,
ઝંઘ્રો છે જેને ખૂબ, તબાહીનો રંગ છે.
ઘેરો થયો તે ઓર મુલાયમ બની ગયો,
અમૃતમાં જે મિલાયો: ઉદાસીનો રંગ છે.
છેલ્હી કાણોમાં આંખની બદલાતી ઝંયમાં
જોઈ શકો તો જોખે કે સાકીનો રંગ છે

શૂન્ય પાલનપૂરી

હું નથી પૂછતો ઓ સમય કે હજ,
તું ગુજારીશ દિલ પર સિતમ કેટલાં?
એટલું પ્રેમથી માત્ર કહી દે મને,

જોઈએ તારે આખર જખમ કેટલા?

પ્રેમ દિવાનાનો સથવારો,
ક્યાં છે જેવું તેવું કામ?
ચાંદલિયાને ચેન નથી ને
તારલિયાની ઊંઘ હરામ!
લક્ષ્ય - પ્રિયાનું સુંદર મુખું,
વિધ્નો - એની જુલ્દો શ્યામ.

આદિલ મન્સૂરી

સતત થતા રહ્યા વચ્ચમાં મરણના ઉલ્લેખો,
ને વાત ચાલી હતી તારા ઈતેજાર વિષે.
બિચારો દર્દી કશું બોલતો નથી ને છતાં
તબીબો ઝગે છે આપસમાં સારવાર વિષે.

સૈફ પાલનપુરી

થોડાક ખુલાસા કરવા'તા, થોડીક શિકાયત કરવી'તી
ઓ મોત જરા રોકાઈ જતે, બે ચાર મને પણ કામ હતા.
જીવનની સમી સાંજે મારી જખમોની યાદી જોવી'તી,
બહુ ઓછા પાના જોઈ શક્યો, બહુ અંગત અંગત નામ હતાં.

રમેશ પારેખ

તું મને સંભારે પણ હું તો તારી યાદમાં જ ન આવું,
છબીમાં હોઉં પણ તારી સામે ન જ હસું,
ક્યારેક જૂની પેટીમાં છુપાવેલ મારો કોઈ પત્ર બની
હું અચ્યાનક જું ને તને રડાવીય દઉં, હં
પણ અંતે તો સોનલ,
તું છે કેલિડોસ્કોપ
અને હું છું તારું બદલાતું દૃશ્ય.

ધીમે ધીમે ઢાળ ઉત્તરતી ટેકરીઓની સાખે
તમને ફૂલ દીઘાનું યાદ
અમે તમારી ટગરફૂલશી આંખે ઝૂલ્યા
ટગર ટગર તે યાદ
અમારી બરછુટ બરછુટ હથેળીઓને તમે
ટેરવા ભરી કેટલીવાર પીધાનું યાદ!

પ્રીતમ લખલાણી

વસંતના આગમને
મલકતા ફૂલે
ટહૂકતી કોયલને પૂછ્યું

"આમ સોનાને પિંજરે
પાંખ સંકેલી
પોપટ
ક્યાં સુધી
રામ રામ જપતો રહેશે?"

એઈ પૃથ્વીકે ભાલોબાશિ

દિલીપ જવેરી

('એતદ્વા' જાન્યુઆરી-માર્ચ ૨૦૦૪માંથી સાભાર)

ખંધું હસી મૂછણા સૂરજે પૃથ્વીને કહ્યું:
તારાં લીલાં ચિંઠિયાચોળી તાણીખેંચી કાઢી
તને એક દિવસ છોકરીમાંથી બાયડી બનાવી દઉંતો?
એટલું રીતી એટલું રીતી
કે

અતલાંત પ્રશાંત અશાંત હિંદી ચીની ભૂમધ્ય રાતા ઈરાની અરબી
કેરિબિયન છુલક્યા જ્યાં ધૂંટણિયા ભરતો
તડકો છબછબિયાં કરે

પડા ઢાળી જાણીજોઈ કરેલા ધોઘરા અવાજે
દાંતનદોરીલી બીજલી ચમકાવી
તરણાવરણી સમજણી રમજણી ધરણીને
વરસાદે કહ્યું:
ચાલ ગારામાં બેળાં આપોટીને
તારી લચકલોદાળી કાયને ગાભણી કરું તો?
ધગધગેલી તોય
નાક લગી લપકતી આગને લમણાં લગી લસરતાં લગારિક લગામ કરી
કાળિયાને કહ્યું:
મારાથીય હુંફાળી ને તારી માથીય જાજી સુંવાળી મારી બેણ
સહરામાં રેતી હેઠ દેખે તારી વાટ
જા ને ભર એની કોખ

જ્યાં આંધળો પવન ધુઘવાતા કરે

પીંગળી કીકીઓને રમતગમતમાં રાતીભૂરી મીંચકારતા ભડકાએ
ભોયને કહ્યું:
ઉઠ મારી સાથ ઉચે ને ઉચે
કોઈ ન દેખે તેમ ધુમાડાથી ઢાંકી
તારા અંગઅંગને ચાંપી
તારા કણકક્ષ જગાંહળાં કરી
તને આકાશગંગા જેવી ફેલાવી દઉ
ભોમ ભડકી:
પેટપાતળિયા પહેલાં પાતાળ પોગેલાં પાછીમાં પંડ તો પલાળી જો
જ્યાં લવલવતો લાવા ધગે.

રગરગમાં અભ્યાસી બહતા અદલ અસ્સલ આસમાને
અકબર જ્વાબના સિતારાથી તાજ સજાવી
વગર મોજિયે રખડતી
દળદરી ધરતીને
દૂરદૂર લઈ જવા
બેગમ બનવાની બાતમાં બહાલ કર્યો
જમી બોલી:
મારાં પરાળગદબનાં ધાસ
અજમાકોથમીરનાં પાન
ખાખરગાલગોટાના ફૂલ
આકળવોંકળા તળાવડાં
રિસેલી માતેલી નદીઓ
કણકીડા ચણતાં ચકલાં બુડબુડતી માછલી ફરફરતાં પતંગિયાં હડકડતાં
જાનવર
ને મરિયલ તોય વણથાક્યો વણવંટતર વણનેમ વઢવડતો માણસ
સૌના રંક સપનાંની દુનિયા દેખતી
તેખથી થીગડે ચાંદો સીવી
ભવ ભવ લેળી રમતી રહીશ
એકલી ભમતી

રાખ તારાં મોંધા જવેરાત તારી જ પાસે
જ્યાં સોંધુ મારું સાચ.

અમને તમારી અડખે પડખે રાખો
ખૂલ પાસે રાખીને
અમને હળવે હળવે ચાખો

સંગત, રંગત, સોભત, મહોબ્બત
આ તો અમથાં અમથાં લટકણિયાં છે નામ
અંગત એવું એક જણ પણ હોય નહીં તો નથી કોઈનું કામ
મૌનને મારા ખબર પડે નહીં એવી રીતે
કૂટે શબદ શબદની પાંખો
અમને તમારી અડખેઅપડખે રાખો

કોણ આવે કોણ જાય, કોણ ચૂધું રહે કોણ ગાય
એની અમને લેશ નથી પણ પરવા
કારણ અકારણ કાંઈ કશું નહીં
અમે તમારી સાથે નીકળ્યા ખુલ્ખા દિલથી ફરવા
એક વાર જો સાથ હોય ને હાથમાં ગુંથ્યા હાથ હોય
તો મારા મીઠો લાગે ભલેને ધુમમસિયો ને જાંખો
અમને તમારી અડખેપડખે રાખો.

હો મારી!

પ્રેમશંકર ભહ

("Home sweet home" કવિતા લખવાવાળો ધરબાર વગરનો
રમતો રામ હતો, તેમ આ કાવ્યના લેખકે બહુજ નાની, ગણ ચાર વર્ષની,
નાની ઉભરે મા ગૂમાવી હતી.)

હો મારી! તારા ભાતીગળ સાડલાનો છેડો
છેડાનો લાગ્યો મને નેડો...હો મારી તારા....

છેડલો જાલવા જનમ લીધો મેં

ને કીદું કે, "મારી મને તેડો" ...હો મારી તારા...

ઢાંકી ટબૂરીને હૈયાના હેત પાઈ
પાણ્યો, પોખ્યો ને ઉજ્જ્વળો
દીધાં તેં ચુંબનો, ને દીધાં આલિંગનો
જ્યારે હસ્યો, જ્યારે રોયો...હો મારી તારા...

બથપણનો લાડલો, તારો એ સાડલો
ભૂલાય નહીં કોઈ દા'ડો
તારા એ ઓઠણાનાં તાણાવાણામાં, મારી
જીવનની જાતરાનો કેડો...હો મારી તારા...

કૃયાંક મળે કોઈને કાંટા; ને કૃયાંક મળે કોઈને શૂળ;
બાઈ, મેં તો રણમાં એ શોધ્યા છે ફૂલ.

એકલદોકલ ભલે હોય, પણ પતંગિયું
લાવે છે બદલાતી મોસમના ફાગ,
પંખીની પાંખો પર ઊડતા આવે પાસે
રંગરંગ કેટલાયે બાગ.

એકલા શા વાદળાએ ખુલ્લા આકાશમાં
પાડી છે ઘોળી શી જૂલ.
બાઈ, મેં તો શોદીને સૂંધ્યા છે ફૂલ.

પથરા પર ધ્યાન ધરી આડો પડેલો
એક કાચંડો તડકે લદબદ,
ને ઉપરથી જાય, વળી નીચે જરણા પાસે
આવીને હળે-મળે એક ઝુંડ દૂર જઈ
ઘેલું ગણગણવે મશગુલ.
બાઈ, મેં તો શોદીને રાખ્યા છે ફૂલ.

તાવલ્યા શરીરે લખેલી કવિતા

કિશોર રાવળ

(યાહૂદા આમિખની અંગ્રેજ કવિતા પરથી સાભાર)

તમને,
(સારામાં સારા ડોક્ટરો અને એની દવાઓથી
જે જીવનદોરી લંબાવે જાય છે
તેમને,)
એક વાત કરં?
તમારી જીવનદોરી ટૂંકાવવા બીજાંઓ
લડાઈઓ રચે છે એને ખાળવા

ફળિયું પ્રીતમ લખલાણી

રાતભર નવલખ તારલા ગણતું ફળિયું
સવાર પડતાં મોગરાથી મહેકતું ફળિયું

જાણ્યું અજાણ્યું કોઈ આવે તેલીએ
રામ-રામ કહી આવકારો આપતું ફળિયું

સીમ ચરી પાછા આવેલા ધજા ભેણું
ગમાણના ખીલે જઈ બંધાતું ફળિયું

દોવાતી ગાય હોય ચાતી, ઘોળી કે ભગરી
બોધરણે ફીઝા થઈ હેતે છલકાતું ફળિયું

અંધારે ખળભળી જાય જો ખોરડાનું નળિયું
રાતભર ફફડી ફફડીને જાગતું ફળિયું.

ફૂલોને શોધ્યાનું ગીત: પ્રીતિ સેનગુમા

હજુ સુધી તમે કશું કરતાં નથી
એ યાદ છે?

આવતી પેઢીનું કાસળ નીકલે છે
અને તમે તાળી ટેતાં,
પાંપણો મટકાવતાં
બેઠા છો,
પણ એ પાંપણો
શીયાળાની ઠંડી હવામાં
ફટાફટ થતાં
ખાલી ઘરની બારીઓના
ઉધાડબંધ થતાં બારણા જેવી
મને કેમ ભાસે છે?

**મળવાનું થયું !
થીમન પટેલ 'ચમન'**

'ક્યુટર' પર એને ને મારે મળવાનું થયું,
બાગ-બગીચા વગર અમારે મળવાનું થયું,

ઠંડી ગરમી કે વરસાદની કોઈ ચિંતા નથી,
ઘરમાં બેસીને જ ગમે ત્યારે મળવાનું થયું.

એને મળવા માટે જૂદું બોલવું પડતું નથી,
'ઈમેલ'થી જ દિવસે ને રાતે મળવાનું થયું.

ઇથી એની મૂકી છે 'સ્કીનસેવર' પર હવે,
દર્શન કરી નિત એની સાથે મલકવાનું થયું.

'આઈકૉન' એપ્રેસનો છે હવે 'િસ્ક્રોપ'પર,
'િબ્બલ ડ્રિલાક' કરી રોજ એને લખવાનું થયું.

થઈ જાય 'સરવર' જ્યારે જ્યારે 'ડાઉન',
'કીબોડ' પર થોડાક આંસુને પાડવાનું થયું.

વાતો એની 'સેવ' કરી ખૂટી છે જગ્યા,
એટલેતો 'હાર્ડિઝિસ્ક'ને મારે બદલવાનું થયું,

'કટ' ને 'પેસ્ટ' કરીને સમય બચાવ્યો ઘણો,
મારા કેટલાક મિત્રો સાથે એને મળવાનું થયું.

'ઈમેલ' એની હવે નથી આવતી કદી 'ચમન',
કુંભી દિલે બધુ 'ડિલીટ' મારે કરવાનું થયું!!

ત્રણ્ટુ વિવિધ સાથે રસે નટવર ગાંધી

(નટવર ગાંધી એમના સૉનેટ સંગ્રહ 'અમેરિકા અમેરિકા'માં એમનો અમેરિકા પત્યેનો પ્રેમ બહુ નિખાલસતાથી, પ્રમાણિકાથી રજૂ કરે છે. વર્ષો અમેરિકામાં ગાયા પછી પણ ભારતીય હોવાનો, રદ્ધ્યા હોવાનો ગર્વ ડોકિયાં કર્યા કરે છે. કૃષ્ણાલાલ શ્રીધરાળીના શબ્દો યાદ આવે છે અને આના સંદર્ભમાં ટાંકવા ખૂબ જ ઉચ્ચિત લાગે છે. એમણો કહેલું "એવું નથી કે મને ભારત ઓછું વહાલું છે, ખાલી અમેરિકા વધુ વહાલું છે!"

પાંચ ભાગમાં પથરાયેલો આ સંગ્રહ સમગ્ર અમેરિકા, અમેરિકાના નગરો, જમાનાની પ્રભાવશાળી બદ્ધિતાઓ, અમેરિકાના જીવનમાં વજાયેલા તત્વો અને પિતૃતર્પણના અમ કૂલ પો સૉનેટો પીરસે છે. છંદોભદ્ર, લયબદ્ર વાંચવા ગમે તેવા સૉનેટોમાંથી અહીં એક, સૌને જચી જાય તેવું એક શોધી મૂક્યું છે. ખૂબ જ સુધાર છપાઈ સાથેનું આ સચિત્ર પુસ્તક ઈમેજ પલ્લકેશન પાસેથી મળે એમ છે. કિંમત રૂ. ૧૨૫.૦૦ છે.

'અમેરિકા અમેરિકા'માંથી સાભાર!)

અજઞ્ચ ત્રણ્ટુચકમાં ત્રણ્ટુ વિવિધ સાથે રસે:

અહીં શરદ છે સુધન્ય, વનરાજી હોળી રમે,
વસંત વિલસે તહીં, શિશિર ક્યાંક, હેમંત તો
જનો દ્રૂજવતો, ધરા થીજવતો, જરે ઉત્તરે
પ્રપાત હિમવર્ષણે, સમય તે દિશા દક્ષિણે
અસંખ્ય, અતિ ઉખ, ગ્રીખ બળતો, વનો બાળતો,
પ્રચંડ સૂસવે તુફાન, વળી વાયરા લૂ તણા
કુંકાય, ફરુકે ક્યાંક શીત મંદ આનંદના.

પ્રસન્ન વરસે અહીં ગગન માસ સૌ વર્ષના,
ભીજાય ભૂમિ તમ, સૂર્ય પ્રકટે પણે પૂર્વમાં,
સુષુપ્ત હજ સેવતા સપન સિદ્ધિના પદ્ધિમે
જહી વિદુ વિરાજતો ભુવન વ્યોમ સુધાનિધિ.
પ્રલભ પટ કેવડો અહીં, પ્રદેશ ચચ્ચારનો
પ્રવાસ કરતાં વડો સૂરજ બાપડો થાકતો.

સૂર વગર ક્યારેય વાગીશું નહીં શોભિત દેસાઈ

થઈ જશો મોદું, હવે જો સહેજ જાગીશું નહીં
આજથી નક્કી કરીએ, કાંઈ માંગીશું નહીં.

માપદંડોનું ન પૂછો, આ વીતકની વાત છે,
સાગરો ઈચ્છાઓના ક્યારેય તાગીશું નહીં.

કર ભરોસો આ અમારી ચૂપકીદીનો, ને સમજ;
મૌન રહેશું, સૂર વગર ક્યારેય વાગીશું નહીં.

છો કલમ તૂટી જતી, પણ નહીં કદી કરીએ નકલ,
અંદી ખુદારી -- કોઈના જેવા લાગીશું નહીં.

આવશે એ ઘડીએ ઊભા હોઈશું સત્કારવા
જિંદગી એવી જીવ્યા છીએ કે ભાગીશું નહીં.

('પરબ' નવેમ્બર ૨૦૦૨ માંથી સાભાર)
દિવસો પદ્ધી માણેલી એક સવાર
જ્યદેવ શુદ્ધલ

('કવિતા' ઑફિશીલ ઉચ્ચમાંથી સાભાર)

આ
ગાયોના આંચળમાંથી બોધરણામાં છંટાતી દૂધની સેરના સ્તોત્રો!
આ
ખેતરમાં દોડવા અધીર બળદોને કંઠે રણકતી ઘૂઘરીઓનાં પરભાતિયા!
આ
સવારનું કપૂરી અજવાણું!
આ
શીતળ સમીરનો માદક ધૂપ!
આ
સૂડાઓનો સ-સ્વર વૈદિક મંગોચ્ચાર!
આ
ગૂપચૂપ ટૂટિયું વાળી આવી બેઠેલા સોનવળી સૂરજદેવ!
આ
ભટુરિયાંઓના ભમરડાઓનાં ગુજારવની ધૂન!
આ
સધસ્નાતા હર્યા ભર્યા લાલિત્યની દીપશિખા!

ધણાં વર્ષો પદ્ધી
હું
મારા ધરની હુંફ માણી રહ્યો છું!

મારો મમરો
સાચું સોફ્ઝિસ્ટિકેશન
કિશોર રાવળ

આજે ટ્યાલમાં એપ્રિલ રતનું 'ઈનીઆ ટ્રિભ્યુન' ઘરે આવ્યું અને
પાનાંઓ ફેરવતાં એક નવી વાર્તા મળી. કલ્પી પણ ન શકાય તેવો
ઇન્ગાલેન્ડનો પરિચય ફરી તાજો થયો.

હમજાં પ્રિન્સ ચાર્લ્સના લગ્ન પ્રસંગે બધાં મહેમાનોમાં જૂદા તરી આવે તેવા, અંગેજનો કક્કો પણ ન જાણનારા બે ભારતીયો હતા: રધુનાથ મેરુંગે અને સોપાન મારે. બસે મુંબઈના 'ઉભાવાલા' મંડળના નેતા હતા. ૨૦૦૩માં પ્રિન્સ મુંબઈ ગયેલા ત્યારે વિફ્ટોરીઆ સ્ટેશન પર આ બસે જણને મળવાનું થયું. "૧૮૮૦માં આ તમારી દાઈની દાઈના નામનું આ સ્ટેશન ખૂલ્યું ત્યારના અમે લોકો ઉભાઓ સારવાનું કામ કરીએ છીએ.." એ વાત સાંભળતાં પ્રિન્સ ખૂલ્યું થયા હતા.

પ્રિન્સના લગ્નની વાત છાપાં ટીવીમાં સાંભળતા આ બસે જણાએ ખુશાલીમાં સોગાદ મોકલેલી- પૂજા ટાણો પહેરવા માટે એક સાફો, અને કન્યા માટે શુલ્પ પ્રસંગને ઉચિત એવી એક લીલી સાડી.

એમના આ ભાવભીના ઉમળકાને લીધે, એમને ઈન્ગ્લેન્ડ આવવા આમંત્રણ મળ્યું. એર ઈન્ડીઆએ સીટોની ફેરબદ્લી કરી ઈન્ગ્લેન્ડ આવવાની વ્યવસ્થા કરી, તાજગ્રૂપની સેઇન્ટ જેઝિસ હોટેલમાં રહેવાની વ્યવસ્થા થઈ ગઈ- જ્યાં પહેલાં વી.પી.સિંગ, જ્યોતિ બાસુ જેવા પણ રહી ગયા હતા.

આવા પ્રસંગે ખાલી હાથે જવાય ખરું? રધુનાથ અને સોપાન તેમની સાથે નિરંગી કાર્ડ, સારો સબંધ જળવાય તેવી ભાવના વ્યક્ત કરતાં મકરસંક્રિના તિલ-ગુડ લાડુ, લેડી કમિલા માટે મંગળસૂત્ર. રોયલ કુટુંબની હાજરીમાં આ નજરાણું ધર્યું. "આ તો ભાઈ સુદામાએ તાંદુલ આપ્યા જેવું છે..." એમના ઉદ્ગારો નીકળ્યા.

આ બસે ભાઈઓ તો જાકજમાળ જોઈને અવાયક થઈ ગયેલા. એમની સરબરા, ટેબલ પરનો અન્નકૂટ જોઈ આંખો વિસ્કરિત થઈ ગઈ. પણ પાછળથી કહે કે 'આપણાને ખાવામાં ખાસ ન જાયું, સેન્ડવિચ ખાઈ ચલાવી લીધું. હોટેલનું ખાવાનું વધુ સારું હતું."

છેલ્લે "વિન્ડસર કાસલની પરીદેશ જેવી મહેમાનગીરી બદલ, મોટા મોટા ઉમરાવોની હોરોળમાં સંન્માન આપવા બદલ, સૌ ઉભાવાલા તરકથી અમે આભાર માનીએ છીએ" કહી આભારદર્શન કર્યું. રાણીએ પણ એમની સાથે વાત કરતાં જણાયું કે ફિલ્મ અને છાપાંઓ મારફત ઉભાવાળાઓની સંસ્થાથી તે પરિચિત હતાં.

અને મને રાણી વિફ્ટોરીઆની એક વાત યાદ આવી. રાણીએ આપણા એક બાપુને બિંગાલામ પેલ્સ પર ચા પીવા બોલાવ્યા હતા. બધા અમલદારો સાથે સૌ એક લાંબા ટેબલ પર ચા પીવા બેઠા. ટીપોટમાંથી સૌને કપમાં ચા રેડાઈ. બાપુએ તો ટેવ મુજબ કપ વાંકો વાળી ચા રકેબીમાં રેડી અને રકેબી મોઢે માંડી "સુદુરુડુ" પીવા લાગ્યા! બધા સજડ થઈ ગયા જાણો આરસની મૂર્તિઓ! રાણીએ એક નજર નાખી અને બાપુને અનુસરી કપ વાંકો કરી રકાબીમાં ચા રેડી, રકાબી મોઢે માંડી અને "સુદુરુડુ" પીવાં લાગ્યાં અને બીજાઓએ એમનું અનુસરણ કર્યું.

અને વિફ્ટોરીઆની વાત પરથી ગયા ગુજરાતી લિટરરી અકાદમીના અધિવેશનમાં નિરંજન ભગતે કીધેલી એક વાત યાદ આવી. ઈસ્ટ ઈન્ડીઆ કમ્પનીને વેપાર કરતાં આવે, ફાટકુટો પડાવી માર્ગ કરતાં આવે પણ રાજ્ય ચલાવવાની કોઈ ગતાગમ નહીં. એમણે ફ્રીન વિફ્ટોરીઆને ઈન્ડીઆ સૌંપી દીધું, "તમે રાજ ચલાવો. અમને નહીં ફાવે."

ઈન્ડીઆ આવડો મોટો દેશ, ઈન્ગ્લેન્ડ આવું ટબૂકું! કેવી રીતે એને નાથશું એ વિશેની ચર્ચાઓ બ્રિટિશ પાર્લિમેન્ટમાં થઈ. મેકોલેએ એ હલ કરવા બીજું જરૂરું. એણે દરખાસ્ત મૂકી અને એના શબ્દો આજે પણ પાર્લિમેન્ટના દસ્તાવેજોમાં વાંચવા મળે છે. "આપણી પાસે આટલા દેશને ચલાવવા પૂરતાં માણસો નથી. આપણે ચૂંટી ચૂંટી, તેજસ્વી ભારતીઓને લઈ આવીએ અને અહીં ઑફ્સર્ક્રીંમાં આપણાં અંગેજોને અપાય છે તેજ કેળવણી આપી આપણી રાજ ચલાવવાની જવાબદારી એમને માથે નાખીએ... અને પરિણામે, આપણે ઈતિહાસ જોઈ, આપણા મેંગના કાર્ટી વાંચી એ ભારતીઓ ક્યારેક પણ જંગીરો તોરી પોતાનો દેશ સ્વતંત્ર બનાવવા જુંબેશ ઉઠાવશે ત્યારે આપણે એક સાર્થકતા અનુભવશું અને ગદગદ થઈ શું."

અને આ વાતે ચ્યાદ્યો છું તો આપણી પણ એક વાત અહીં મૂકું. અમારાં ઓળખીતાં એક બહેનની દીકરીનાં લગ્ન હતાં. ધામધૂમથી લગ્નની તેચારીઓ થતી હતી એમાં એ બહેનને વિચાર આવ્યો કે મહેમાનોમાં મિત્રો, ઓળખીતાંઓમાં રોજ બજારમાં જઈ જેની પાસેથી શાક લઈ આવતાં તે ભાજીવાળો, કે સવારે સવારે આવી કપડાં લઈ જતો-મૂકી જતો ધોણી, વાર તહેવારે ફૂલો દઈ જતો માળી એ બધાં પણ પરિચિતો જ કહેવાય ને? એમને પણ સરનામા લઈને કંકોનીઓ મોકલી આપી. રંગબેરંગી સાફાઓ, ભરત ભરેલી ટોપીઓ પહેરી એ લોકો પણ 'દીકરી'ના લગ્નમાં આવી ચઢ્યા, મોસાણાં લઈને!

પિતા-જ કિશોર રાવળ

પહેલી અંગ્રેજીથી સાતમી, મેટ્રિક સુધી અમે સાત વર્ષ ઘરશાળામાં ગાળ્યાં, પણ માઝયા કહું તો વધુ યોગ્ય. એફ્ફર્ટ ટેલી સવાલાસ કે યુલ બ્રિનર જન્યા પણ નહીં હોય એ જમાનામાં ઘરશાળાના ચ્યાપક હરભાઈએ મૂંડો ફેશનબેલ કરી નાખ્યોહતો. ગામ આખ્યું હરભાઈ 'મૂંડા'ને ઓળખે. હરભાઈ માનસશાસ્કી, સહ-શિક્ષણ અને મોન્ટેસોરીમાં હદ્યથી માનનારા એટલે ઘરશાળામાં સહશિક્ષણ રાખેલું અને શિક્ષકો બધા વિદ્યાર્થીઓને માનથી તમે કહી બોલાવે. હરભાઈના મૂંડા પરના સફેદ કોંટાઓ પર હાથ ફેરવવાનો સૌ વિદ્યાર્થીઓને હક્ક અને સૌ અમલમાં મૂકે. હંમેશાં હસતાં મુખડે ચમકતાં હરભાઈ એ ઘરશાળાનું પ્રતીક.

આગિયાર વરસથી અઠાર વર્ષ આ નિશાળમાં ગાળેલાં એટલે અમારો જિંદગીનો સૌથી મુશ્કેલી સમય અમે અહીં ગાળેલો. છોકરાઓને એક જ રાતમાં અવાજ તરડાતાં તરડાતાં મીઠો અવાજ અચાનક, ધેરો, પુરુષ જેવો થઈ જાય એનો અનુભવ થાય અને પછી રોજ અરીસામાં જોઈ 'મને મૂંઢો ક્યારે ઊગશે' એની મૂંજવણ, બીક સતાવે. ગઈ કાલે ચણિયા-ચોળીઓ કે ફરાક પહેરતી પહેરતી છોકરીઓ હવે શરીર ભરાતાં બોલીસો પહેરતાં શીખે અને પોતાનું સ્ત્રીલ્વ છતું ન થાય તો સારું એની મૂંજવણ અનુભવે. પ્રાથમિક નિશાળમાં અનુભવેલી છોકરા-છોકરી વચ્ચેની એક નિર્દ્દીષતા જરા બાજુએ ખસી વિસમય અને અચરજને જગ્યા કરી આપે. અને ક્યારે ગઈ કાલની 'કાબરો' મટી છોકરીઓ અચાનક જ મેનકાઓ બને એ ખબર ન પડે.

એવે ટાણે અમને એક કાંતિભાઈ દોશી શિક્ષક તરીકે આવ્યા. અમને સૌ 'કાં. દો' કહી બોલાવતાં. આ અનુભવ અમને કંઈ નવો ન હતો. હવે એ હસ્તે મુખડે સ્વીકારતા. અને બીજાના નામ પરથી રમૂજો ખોળે. પહેલે દિવસે હાજરી પૂરતાં પહેલાં દામોદર બહુ હાથમાં આવી ગયો. મોટેથી નામ બોલતાં કહે 'ભહુ તી' અને એને બટડી નામ ચોટી ગયું. અને પછી ગૌતમ પંડ્યાનો વારો આવ્યો એટલે 'પંડ્યા જ.' કહેવાણો અને જિંદગી પંડ્યા-જના માનવાચક નામથી ઓળખાતો થઈ ગયો. મારું નામ આવતાં બોલ્યા 'રાવળ કે' અને પછી ઉમેર્યુ 'તમે રાવળ કે બાવળ?' અને રાવળ-બાવળ નામ લાગી ગયું.

પંડ્યા-જ અને હું મિત્રો. અમારા ઘરથી એકાઉ માઈલ દૂર એ રહે અને અવારનવાર એક બીજાને ઘરે જઈએ, સાથે રમીએ, વિજાનની કે શેરલોક હોમની કે બકેર પટેલની વાતો કરતાં, લેસન સાથે કરીએ. પંડ્યા-જના ફાધર નથુભાઈ અને એમના મિત્ર જાની પ્રાણશંકર પણ નાનપણથી ગોઠિયાઓ. સાથે ભણેલા, સાથે નિશાળમાં ભણેલા અને સાથે એક મહિલા સ્કૂલમાં ભણાવતા. બનેએ બાજુ બાજુમાં ઘર બંધાવેલા. નથુભાઈને ખબર પડી કે નિશાળમાં ગૌતમને પંડ્યા-જનું બિરુદ્ધ મળેલું એટલે એ પરથી પ્રેરણા લઈને ઘરમાં એને બેટમ-જ કહી બોલાવે. પ્રાણશંકર જાનીને પંડ્યા-જ જેવડી જ એક દીકરી અને નામ અમલા રાખેલું.

નથુભાઈ, એમના વહુ વીણાબેન, પ્રાણશંકર અને એમના અધર્થિના સૌદામિનીબેન નજર સામે છોકરાને ઉછરતાં જુઓ અને બને વચ્ચે કેવો મેળ છે તે જોઈ અઠળક સંતોષ અને આનંદ મેળવે. પંડ્યા-જ ચૌદ પંદરનો થથો અને નથુભાઈને ફણગો ફૂટ્યો. એમણે વીણાબેનને કન્સલ્ટ કરી પ્રાણશંકર સામે પ્રસ્તાવ મૂક્યો. 'આપણે એક બીજાને ઓળખીએ

છીએ, છોકરાઓ નાનપણથી એકાબીજા સાથે હળે છે, ભણે છે તો શુભમુખ બવતું કહી વેશવાળ કરી નાખીએ એટલે મારે કન્યા ગોતવાની જંગાટ નહીં અને તારે મૂરતિયો નહીં શોધવાનો? બોલ, ગોળધાણાં ખાશું?' સૌને આ વાત પસંદ પડી અને નાથુભાઈએ બેટમજને બોલાવ્યો, "બેટમજ, આ અમલા ગમે છે ને? એને વહુ બનાવી ઘરમાં આપ્ણીએ તો ગમે ખરણ?"

પંડ્યા-જને 'પશુ, પક્ષી' વિષે કંઈ ઉત્ત જ્ઞાન નહોતું પણ રાજકુરૂરની 'આદ' ફિલ્મ હમજાં જ જોઈ હતી અને નારીમાં નર્યુ 'કાર્બર્ય' જ નથી હોતું, ધાણું માર્દવ, ધણી રજૃતા હોય શકે તેનો બહુ જ પરોક્ષ રીતે અનુભવ કરેલો અને ક્યારેક ક્યારેક અમલા સાથે વાતો કરતાં, ચોપડીઓની આપવે કરતાં હોઠ પર હોઠ ચોટાડવાનું અદમ્ય બળ દમી શકેલો. એણે વિચાર્યુ, 'કંઈ ખોઢું નથી. પાકે પાયે થઈ જાય એટલે પછી હક્કથી ચૂમી શકાય. મજા પડી જાય.' એણે હા પાડી.

અમલાને સૌદામિનીબેને પૂછ્યું ત્યારે એને પણ ભાવતું'તું ને વૈદ કીંદું જેવું મળી ગયું. છોકરો અને છોકરી બંને એક જ ઉમ્મરના હોય પણ છોકરીને અમુક જ્ઞાન વહેલું આવે છે. એનો ચહેરો લાલધૂમ થઈ ગયો. જવાબ ન આપી શકી. બહુ પૂછ્યું તો કહે કે 'તમે કહો તે સારા માટે જ હોય ને! મને શું ખબર?'

અને શુભ મુહૂર્ત જોવડાવી, મિત્રમંડળને લેગું કરી ગોળધાણા ખવાણા અને બ્રલભોજન થયાં. નિશાળમાં ખબર પડી એટલે અમારામાં એક સન્નાટો ફરી વધ્યો. "આવું અકલ્ય, પ્રેમમાં ફસાયા વિના માબાપ કહે અને હા પાડી હે તે કેવી અધમતા, બાલિશતા કહેવાય, ક્યાં ગઈ કાંતિ કરવાની ત મત્તા, ક્યાં રહી સનમની શોધ..." થોડા દિવસ અમે લોકોએ તેણે છેલ દીધો કહી બેવજાનું બિરુદ્ધ આયું. પણ અંતે પછી બધું થાળે પડી ગયું.

હવે હું પંડ્યા-જને ઘરે જઉ તો અમલા બેઠી જ હોય કે ન બેઠી હોય તો નાસ્તો આપવાને બહાને, કરવાને બહાને ટપકી પડે. એમની એકબીજા પ્રત્યેની દૃષ્ટિ બદલાઈ લાગી. ભહુજાને અમલા પર નરગિસી સિમત દેખાતું અને એનાં નૈન નરગિસી લાગતાં. પંડ્યા-જની મૂંઢો, એને મૂંઢો કરતાં મૂંઢોની જાંખી કહેવાય, રાજકુર્ણિયા કટમાં કંડારાતી ગઈ. 'મેને આજ પિયા, પિયા, ઓઠોકા ખાલા' જેવાં ગીતો ગુનગુનવા લાગ્યાં.

છોકરાઓ હળે ભણે એ બનેના માબાપો એક અસીમ આનંદથી અને રાહતથી જોઈ રહેતાં. પંડ્યા-જ પણ જુદા રંગમાં આવી ગયો. અમે એક વખત એકલા બેઠા હતા ત્યારે કહે કે "કિશોરિયા, છોકરીનું બીજું નામ એટલે જાદુ! અંગેઅંગમાં વસતાં ઝૂમે. પેલી લાલમણીને અડીએ તો મુરજાઈ જાય અને આનું ઊલંટું. એ તો ખીલી ઊલંટું. એને આપણાં અંગ અંગ ચેતવી હે. મારા જેવું કોઈ ભાગશાહીની નહીં, 'મો સમ કોન રસિક બડભાગી...' હોઠના ખાલાનો સરબતી સ્વાદ, મોમાથી નીકળતો હૂંફાળો શાસ, હોઠ વચ્ચે કાનની બુઢી ચગળવાની મોજ, બ્લાઉઝમાં ખોસેલો રૂમાલ કાઢી સૂંઘવાનો થનગનાટ. ક્યારેક રૂમાલમાં ચુલાબની પાંખીઓ હોય, ક્યારેક ગુલઘડીનું, કે બુચનું એક ફૂલ કે પાંચ છ પારિજાતક..." એને એમ કે આ બાધા કિશોરિયાને કંઈ શીખડાવું અને મારા મનમાં અચંબો જાગે કે સાલું કેંક કરવા જેવું હશે તો ખરણ!

એક વખત પ્રાણશંકરભાઈ નવી બહાર પેલી ૨.૧.૬૩ાઈની નવલકથા 'પૂર્ણિમા'માં રત થઈ ગયા હતા. રસોડામાંથી સૌદામિનીબેન આકળાં થતાં આવ્યાં. 'આ ચોપડા વાંચો છો પણ છોકરીના બાપ કેમ થવાય તે ખબર છે ખરી? વાંચવામાં જિંદગી નીકળશે અને છોડી રજણી પડશે એનું ભાન છે? હું કે'તી'તી કે જુવાન છોકરાને બહુ હળવા ભળવા દેવા નહીં, પણ મારી વાત કોઈ સાંભળે તોને?' કશું ન સમજાયું એટલે પ્રાણશંકરભાઈ ઘૂફડની મુખમુદ્રા ધરણ કરી, આંખોમાં પ્રશ્નાવની નીઓન લાઈટ કરી જોઈ રહ્યા. જરા વીલા મોંના, પરણો પડવેલા સિમતથી નિહાળી પૂછ્યાં, "વાત શું છે એ તો કહે? ખાલી મારી વાર્તામાં બંગ પાડવાનો જ ઈરાદો તો નથી ને? છોકરાં સાથે ફરે એમાં શું? પૂરી સાડીવિસ સદીએ તો પહોંચી ગાંયાં છીએ. હવે મારો તારો જમાનો નથી રહ્યો.' ચોપડી મૂકી બાજુએ.

સૌદામિનીબેન આગળ ચલાયું. 'થયું છે શું એમ પૂછો છોને તો લો, છોકરી રી રીને અરધી થઈ ગઈ છે, પોપચાં ફૂલીને દડા થઈ ગયાં છે, નાકના ફોયણાં લાલઘૂમ થઈ ગયાં છે. કારણ શું? કારણ એ કે પંદર હિ' ગયા પણ છોડી માસિકમાં બેઠી નથી?—એનો અર્થ સમજાય છે કે બધું ભૂલાઈ ગયું? શું થશે આપણું, લોકોમાં કેમ મો દેખાડશું?

પ્રાણશંકરભાઈને બતી થઈ. સમજાઈ ગયું. તેણે હળવે સાદે બૂમ પાડી, "બેટા અમલા, જરા આવીશ અહીં?"

સૂઝેલે મોંએ, નીચી આંખે અમલા આવી. ઊભા થઈ દીકરીને છાતી સરસી દાબી. "કંઈ ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. જરાય મૂંજાતી નહીં. કોઈ વિકટ પ્રશ્ન જ નથી. જરા હસ્તીને જો તો." દાઢી નીચે હાથ રાખી મો ઊંચું કર્યું. "એક જીણું સિમત આપ એટલે હમણાં જ બેઠોપાર. જગતમાં જે ચાલ્યું આવ્યું છે અને ચાલતું જ રહેવાનું એમાં આટલો વલોપાત શાને? મારામાં શ્રદ્ધા છેને? હું જરા બહાર જઈને આવું ત્યાં સુધીમાં સ્વસ્થ થઈ જાજે." અને ખબો થાબડ્યો.

બાંદિયા ઉપર ખમીસ પહેરી હાથમાં એક થેલી ઉપારી, પગમાં ચંપલ ચડાવી પ્રાણશંકર બહાર ઉપરી ગયા. મા અને દીકરી બાધાની જેમ જોઈ રહ્યાં. આ પ્રશ્નનો ઈલાજ બજારમાં કયાં લેવા ચાલ્યા? પુરુષોની અક્કલનું કહેવું શું?

પ્રાણશંકરભાઈએ એક આંટો બજારમાં માર્યો, થોડી ખરીદી કરી ને ધરે જતાં પહેલાં નથુભાઈને ધરે ડેકિયું કર્યું. એ ઓટલે નારિયેળ અફાળી તેડાવા મથવા હતા. એ પતતાં નારિયેર રસોડામાં વીણાબેનને પહોંચાડ્યું, બે કપ ચા કરવા કહ્યું અને પછી બસે ઓશરીમાં મૂંગ પર જઈ બેઠા. પ્રાણશંકરે થેલીમાંથી એક પડીકું કાદદ્યું. પરીકું ખોલી અંદરથી પેડા ધર્યા, "લે, આ પેડા ખા, મો મીઠું કર"

હાથમાં એક પેંડો લઈ નથુભાઈ બોલ્યા, "શેના પેંડા છે? શું પ્રસંગ છે?"

"તું દાદો થવાનો છે એના!"

મોંમાં પેંડો મૂકતાં મૂકતાં નથુભાઈનો હાથ થંભી ગયો. પળ એક અટકી અને મો પર પહોંચું સિમત પ્રસરી ગયું. બીજા હાથે બીજો એક પેંડો ઉપાડ્યો અને પ્રાણશંકરને ધર્યો, 'તું પણ દાદો થવાનો ને? લે.' ચા લઈને

ઓશરીમાં દાખલ થતી વીણાને કહ્યું, "વીણો, દાઈમા ભવ." અને બીજો પેંડો તેને ધર્યો.

પછી એકાંતમાં બેટમજાના હાથમાં પેંડો પકડાવી નથુભાઈએ ફોડ પાડ્યો. "બેટમજામાંથી હરણફાળ મારી સીધાં પિતાજી ન થવાય...વચ્ચે પતિજી થ વું પડે, ખબર છે? માટે હવે લગનની તેયારી કરો બેટમજ!"

અને એમ મહિનોથી નહીં થયો હોથ અને, શાની અને મંગળ સારા થાનકે હતાં એવું સારું મુઢૂર્ત શોધી બેટમજાના લગન નિરઘાર્યો. ગૌતમ પતિજી થઈ ગયો. અમારા મિત્રગણમાં જુદો જ ગણગણાટ વ્યાપી ગયો. વિવાહિતોને વિદ્યાર્થી તરીકે ધરણાભાળમાં રાખી ન શકાય એવો હરભાઈનો કાયદો હતો એટલે ગૌતમનું શું થશે?

થાય શું? એણે સ્કૂલ બદલવાવી પડી. અમારું રોજનું મળવાનું સામાલિક થઈ ગયું.

પેલી અંમિલી પોસ્ટે અમેરિકામાં એક માર્ગદર્શિકા લખી કે સંસારમાં વિકટ પરિસ્થિતિમાં માર્ગ કેમ કાઢવો અને ખૂબ પ્રય્યાતી મેળવી. પણ એને ક્યાંથી ખબર કે ગરિમાથી વિકટ પ્રશ્નો ઉકુલવાની સૂજ અમારા દેશમાં પણ ઓછી નથી. અમે ખાલી ચોપડિયું લખી નથી એટલું જ!

ઠેસ

ચન્દ્રકાન્ત ઠક્કર

ખબર નથી કેમ, આજે આટલાં વર્ષો પછી એક ન સમજાય તેવી વેદના અનુભવી રહ્યો છું. ક્યારેક સ્મૃતિની કંદરાઓમાં ધરબાઈને પડેલી કોઈ એકાદ ઘટના અચાનક સપાટી પર તરી આવે, ત્યારે પાછળી ઉમરે પણ મનને અસ્વસ્થ કરી મૂકે છે. હૃદયમાં ઊડે ઊડે શૂળ ભોકાતું હોય એવી લાગણી થાય છે. ફરીફરીને એક જ પ્રશ્ન સત્તાવે છે. "મેં કેમ એના વિષે જાણવાનો પ્રયત્ન ન કર્યો? કેમ હું સાવ અલિમ રહ્યો? કોણ હતી એ? ક્યાંથી આવા ભેંકાર ગામડાંમાં આવી ચઢી હતી?" એવા પ્રશ્નો વિચારોના વમળ જગાવે છે. એનો ભૂતકાળ, એના સંજોગો વિષે એક પડોસીભાવે પણ જાણવાની કોશીશ ન કરી, કે ખુલ્લા મને સંદ્રાનુભૂતિના બે શબ્દો પણ ન કહી શક્યો. મારી એકલતાનો એક માત્ર સાથીદાર--લયબદ્ધ રીતે

એકધારો...કી...ચુ...ક...કી...ચુ...ક... અવાજ કરતો—હીંચકો પણ અચાનક અટકી ગયો. જાણો એ પણ મારી સાથે ભૂતકાળમાં સરી પડ્યો...

સ્કૂલ અથવા કોલેજમાં પડતું વેકેશન--લાં...બુ... સમર વેકેશન સૌ કોઈ વિદ્યાર્થી માટે હરખનો વિષય ગણાય. પરંતુ...મારા માટે વેકેશન એક શાપરૂપ બની જતું. વેકેશન પડતાં બોર્ડિંગ બંધ થઈ જતી...અને ના છૂટકે મારે મારા ગામડે જવું પડતું. ગામડું એટલે દૂધ-ઘીની નદીઓ, ગામડું એટલે હરિયાણી, ગામડું એટલે મોલથી લહેરાતાં બેતરો, વિગેરે વિગેરે એમ લેખકો ભલે એમની વાર્તાઓમાં રણયામણા ગામડાંનું વર્ણન કરે -- હશે એવું એકલ-દોકલ ગામ. પણ એ લેખકોએ મારું ગામ નહીં જોયું હોય! જોયું હોત તો એમનાં બધાં કાલ્યનિક, સોલામણા સપનાં વિખેરાઈ જાત! તાલુકાના છેવાદે આવેલું, તરછોડાયેલું, સંઘળી પ્રાથમિક સુવિધાઓથી વંચિત-મારું એ ગામ! ના મળે વીજળી, ના પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા, ઉનાળામાં કાદવભર્યા ખાબોચિયા જેવું તળાવ, ફૂવામાંથી પાણી કાઢવા દોરાને સાંઘા કરવા પડે એટલું પાણી ઉંચું ઉત્તરી જથ્ય. સાવ સૂકો ભઠ પ્રદેશ! ચામડી શેકી આખે તેવી કાળજાળ ગરમી...લું ભરેલા વાયરા, એવા એ મારા ગામમાં એકલવાયા લાંબુ વેકેશન કેમ રે ખૂટે? પણ બીજો કોઈ વિકલ્પ ન હતો. ઘરમાં માત્ર બે સ્ત્રીઓ-એક આધિક ઉમર વટાવી ચૂકેલાં વિધવા ફોઈ અને બીજી છતે પતિએ પતિ વિનાની, મૂર્ગે મોંઝે ફસરડો કરતી મારી મા. પછાત વિસ્તારોમાં બળદાની અવેજામાં ખલે ધૂસરી મૂકી હજ બેંચતી સ્ત્રીના વર્તમાનપત્રોમાં છપાતા ફોટો જોઈને અરેરાટી ઉપરે છે? પણ કમસેકમ એ હળને પાછળથી ઘકેલનાર અનો ધણી તો હોય છે! જ્યારે અહીં તો ઘરસંસારની ધૂસરી એકલી પત્નીના ખલે મૂકી પલાયનવૃત્તિ ઘરાવનાર પતિ, એટલે મારા બાપ, ક્યાંક ગાયબ થઈ ગયા હતા. કોઈ કહેતા કે સાખું થઈ ગયા છે, વળી કોઈ ખબર લાવતું કે એમણે ફલાણ મેળામાં એમને જોયા હતા.. પણ અમને ફરી એ જોવા ન મળ્યા.

માઝે પણ નરસી મહેતાની જેમ મન વાયું, 'ભલું થયું ભાંગી જંજાળ' અને ગામને છેવાડે એક હાટડી ચલાવી અમારા ત્રણ જણાનું પેટ ભરતી. સવારથી સાંજ સુધી દુકાનમાં વૈતનું કરતી. અને આરતી ટાણે થાડીપાકી પાછી ફરતી. ગામમાં રહું ત્યાં સુધી તો થાય એટલી મદદ હું કરતો. બપોરે રોટલા દુકાને પહોંચાડતો, ફૂવેશી પાણી બેંચી લાવતો, વિગેરે વિગેરે અને ફોઈ? ગમે તેને ગમે તે કહેવાનો જાણે એમને અબાધિત અધિકાર હતો. સૌ એમનાંથી આધા રહેતાં. કડક વૈધ્ય પાલનનો એમને ગર્વ હતો. એમના વૈધ્ય માટે જાણે આખી દુનિયા જવાબદાર હોય તેમ સૌને નફરતની નજરથી જોતાં. પોતે ટકોરાંબ વૈધ્ય પાળી રહ્યા છે એનાં સૌ આગળ ગુણગાન ગાતાં. આટલો હતો અમારો નાનકડો સંસાર. બપોરે જમ્યા પછી હું કાથીનો ખાટલો, શેતરંજી અને ઓશીકું લઈ ઘર પછવાડે આવેલ લીમડાના જાડ નીચે ખાટલો ઢાળી ઉધવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરતો. પણ સૂરજની ગતિ સાથે છાંધો પણ મારી ઢેકડી કરતો હોય તેમ આઘોપાછો થયા કરતો. અને એ પ્રમાણે મારે પણ ખાટલો ખસેડ્યા કરવો પડતો. બાજુની ગમાણમાં બાંધેલ બેંસ તથા તેની લાઉડી પારીની જુગલબંધી ચાલતી. પોઢણા પર બમણતી માંખો હવાફેર કરવા મારા ચહેરા પર આકમણ કરતી. છેવટે એક દિવસ કંટાળીને હું પાછો ઘરમાં આવ્યો.

"અમ અલ્યા ગોવિંદ! અમ લેલો આવતો રૂ યો? શરીરે હખ નથી કે શું?" કહી ફૌઈએ છીકણીથી ગંધાતો લાથનો ઊંધો પંજો મારા ગળે અડકાર્યો. "બેંસ બોંઘડ્યાં કરે ને મોંઢા પર માંખ્યો બમણ્યાં કરે પછી ક્યાંથી હખ રે? આ ગામમાં આવ્યાં કરતાં તો એક નાનકડો ગુનો કરી બે મહિના જેલમાં જઈ આવવું હાં. છાંધે હુવા તો મળે!" મારો પિતો ઊછણ્યો. "જેલમાં જાય તારા દશમન, બાકી એ તો જેલમાં જાવ તારે ખબર પડે! અન માંખ્યો કેડતી હોય તો તારી માનો પાતરો લાલ્ભો ઓઠીન પડ્યો રે ને!"

"લ્યો બોલો 'માનો લાલ્ભો ઓઠીને પડ્યો રે'... માની પાંઢે લાલ્ભા છે કરલા?.. અને છે એટલાને હવે તો થીગડો મારવાની ય જગ્યા નથી રહી. હવે તો આ વેકેશન જટ પૂરું થાય તો હાણ!" કહી બાજુની ઓરડીમાં ખાટલો નાખી આડો પડ્યો. પવન આવે તોય લાય જેવો. શું થાય? હા, રાને સૂવાની મજા આવે. સાંજ પડતાં પડાળીમાં પાણી છાંટી દેતો. રાત પડતાં હંડક થઈ જતી. ઊંઘ પણ સારી આવતી, બપોરની કસર ભરપાઈ થઈ જતી.

બાજુના ત્રણેય ઘરને તાળાં લાગેલાં. સૌ કામદંધા માટે ગામ છોડી ગયેલા. એટલે સવારે તડકો કરડવા લાગે ત્યાં સુધી પડ્યો રહેતો. આ જ એક આશ્વાસન હતું. પણ એક દિવસ અચાનક વહેલી સવારે એક યુવાન સ્ત્રી એક નાના બાળક સાથે આવી પહોંચી. જેની ઓશરીમાં હું સૂઈ રહેતો એ નારણકાના બંધ બારણાનું તાણું ખોલી ઘરમાં દાખલ થઈ. અવાવરુ ઘર એટલે ઘરમાં પાણી તો ક્યાંથી હોય? બાળકને મારા ખાટલાની પાંગથે બેસાડી એ મારી મા પાસે ગઈ. "માસ્સી, હજ હમણાં ચાલી આવું હું, એક ઘડો પાણી અને બચુડા માટે વાટકી દૂધ આપશો? આ ગામમાં હું બીજા કોઈને ઓળખતી નથી." મારી મા થોડીવાર એની સામે જોઈ રહી પછી એને ઘરમાં લઈ ગઈ. એમની વચ્ચે શું વાતચીત થઈ તેની મને ખબર નથી, પણ પાણીની પવાલી અને દૂધની ટોયલી લઈને પાછી ફરી. હું પથારીમાં બેઠો બદું જોયા કરતો હતો. એનું બાળક પાંગથે જ ઊંઘી ગયું હતું. એ એને લેવા ગઈ. "રહેવા દો, ભલે સૂતો." કહી હું મારા ઘરમાં ગયો. વહેલા ઊઠવાની મને ટેવ નહીંતી, વળી સૂવા માટે જગ્યા બદલવી પડશે એ વિચારે હું જરા અસ્વસ્થ થઈ ગયો. અકળાયેલા સ્વરે "કોણ છે આ બાઈ? ક્યાંથી આવી છે? નારણકાની કોઈ સગી છે? અહ જી રહેવાની છે?" જાણે મારો ગરાસ લૂંટાઈ ગયો હોય તેમ એકી સાથે સંખ્યાબંધ પ્રશ્નો મેં માને પૂછી નાખ્યા.

"હજ હમણાં તો આવી છે. નારણકાની કોઈ દૂરની સગી છે એટલું એણો કહું. પાણી અને છોકરા માટે દૂધ જોઈતું હતું તે આખ્યું. એથી વધારે મને કંઈ ખબર નથી. પણ લાગે છે કો'ક હારા ઘરની, પછી નિરાંતે બદું પૂછીશ." કહી મા દુકાને જવા નીકળી. જતાં જતાં કહેતી ગઈ. "બપોરે રોટલા ખાવા એને બોલાવી છે અને જો હામે કાશીકાની હારે ઓળખાણ કરાવી આલજે. છોકરા હારુ એને દૂધની જરૂર પડશે." કહી મા ચાલતી થઈ. અન્યાર સુધી એકલી માને ભાંધું પહોંચાડતો હતો, આજે વળી આ નવી જવાબદારી માથે પડી. મૂળ તો રાને નિરાંતે સૂવાની મારી ઓશરી ગઈ એનો વસવસો મોટો હતો. "એને ખાવું હશે તો આવશે સામે ચાલીને હું કંઈ થાળી લઈને આપવા જવાનો નથી." પણ એ એના ઘરમાં દાખલ થયા પછી ક્યાંય સુધી બહાર દેખાઈ નહીં. મને ચટપટી થવા લાગી. જાણે મારો અહંકાર ઘવાતો હોય એમ લાગ્યું. છેવટે કદાચ અવાવરુ ઘરમાં સાફસફાઈ કરતી હશે એમ વિચારી મન વાળ્યું અને મારા કામે લાગ્યો.

ઘડો-દોરંગ લઈ કૂવે ગયો અને પાણી બેંચી બેંકું ફોઈના માથે ચડાવ્યું. ત્યાં પેલી પણ બેંકું લઈને આવી પહોંચી. "ઘડો-દોરંગ આપશો? આજનો દિવસ? કાલે દોરંગ શોધી કાઢીશ..." કહી રાહ જોતી ઊભી રહી. કોણ જાણે કેમ પહેલી વાર મારાથી એના મોં સામે ધ્યાનથી જોવાઈ ગયું. કપાળે ચાંકાં નહોતો, લાથ બાગડી વિનાના અડવા હતા. આખી પરિસ્થિતિ સમજાઈ ગઈ. પણ આટલી નાની ઉમ્મરે? દેખાવે તો મારા કરતાંય નાની લાગતી હતી. મારાથી બોલાઈ ગયું, "તમને નહીં ફાવે, હું બેંચી આપું છું. બેંકું અહીં મૂકો." "મને 'તમે' કહીને શરમાવશો નહીં, તમે મારાથીય મોટો છો." હું જરા ચ્યમક્યો. હું એનાથી ઉમરમાં મોટો છું એની એને કેવી રીતે ખબર પડી? કે પછી એ પણ મારા વિચારોને વાંચ્યતી હશે? ઉપકારભાવે થોડા સુક્કા સિમત સાથે એણે બેંકું મૂક્યું. એના માથે બેંકું થઢાવતાં અનિશ્ચાયે મારાથી એના શરીર સામે ઉપરથી નીચે સુધી જોવાઈ ગયું. "શું થયું હશે? કેમ કરતાં એ ... થઈ હશે?" વિધવા શબ્દ વિચારતાં પણ જીવ ચાલ્યો નહીં. સાસરે કે પિયરમાં કોઈ નહીં હોય? આવા અજાણ્યા ગામમાં નાના બાળક સાથે આમ સાવ એકલવાઈ? માથે બેંકું લઈને ચાલવાની આદત કે જાણકારી હોય એવું ન લાગ્યું. ખૂબ સાચવી સાચવીને ચાલતી હતી... જાણે સાવ અજાણ્યા ભવિષ્ય તરફ સાચવીને ડગવાં માંડતી હોય! ક્યાંય સુધી એને જોતી જતી કૂવાના થાળા પર બેસી રહ્યો.

એકવાર કુતૃલલ જાગૃત થાય પછી વિચારોનાં પૂરને રોકવાનું મુશ્કેલ બની જાય છે. ફોઈની કડવી ટીકાએ બ્રેક મારી. "માએ કૂવેથી પાણી ભરતાં સ્થિબવાદ્યું હોય એમ લાગતું નહીં, જોને! અમણાં બેંકું પડશે એમ હેડતી'તી! રાંમ જાણે પાણી ચેવી રીતે બેંચ્યું હશે કૂવામાંથી!" મેં કર્યું નહીં કે મેં બેંચી આપ્યું હતું. રોટલા ટાણે હું જમવા બેઠો. કોળિયે કોળિયે મારો અહ્મું ઓગળવા લાગ્યો. રાહ જોવા છતાં એ ન આવી. "પેલી શેઠાંણી આઈ નહીં, તારી મા કહી ગઈ'તી તે રોટલા તો દીપી નાંખ્યા છે. તું ખાઈ રૂં ધો છે તો રોટલા-શાક ને ખીચડી કઢી ઊભે ઊભે આવી આવ, પેલો છોરો ભૂખ્યો થ્યો હશે." પહેલી વાર ફોઈને લાગણીપૂર્વક બોલતાં મેં સાંભળ્યાં. બાકી ફોઈની જીબ એટલે કરવત જોઈ લો.

મને પણ થયું કે એ અહીં આવે તે પહેલાં લાવને હું જ એને થાળી આપી આવું. કદાચ એની સાથે કંઈ વાત થઈ શકે! એના વિષે કંઈ વાત જાણવા મળે!! એકાએક જાણે કે મને કોઈ પ્રવૃત્તિ મળી ગઈ. થાળી લઈને ગયો ત્યારે હજુ એનું સફાઈ કામ ચાલતું હતું. અને થાળી લઈને આવેલો જોઈ એ બહાર દોડી આવી, "અરે! તમે શું કામ તકલીફ લીધી? હું આવીને લઈ જત! સાફસ્કુફી કરવામાં જરા મૂકું થઈ ગયું... તમારાં બા બહુ ભલાં છે. બંટુ માટે લોટી ભરીને દૂધ આપ્યું અને જમવાનું નોતરસું પણ દીધ્યું... પણ તમે? ત્યાં ઓટલી પર મૂકોને! હું જરા લાથ મોં ધોઈને લઈ લાઉં છું." કહી તે અંદર ચાલી ગઈ. લાથમોં ધોઈને બહાર આવી... ખૂબ રૂપાળી લાગતી હતી. "આવી રૂપાળી સ્ત્રી? અરે છોકરી જ કહોને! કેમ કરતાં..." મારા મનમાં વિચારોનું ચક્કર અટકતું નહોતું. "અરે તમે ઊભા રહ્યા છો? પાણી પર મૂકીને જરું હતું ને! હું લઈ લેત!" મને ઊભો રહેલો જોઈએ એ છોભીલી પડી ગઈ.

"હા, તમે તો લઈ લેત પણ મારા ફળિયાનાં કૂતરાં તમે આવો એની વાટ જોતાં ઊભાં રહે એવાં નથી. ફોઈને ફરીથી રોટલા ઘડવા પડે!" મારી વાત સાંભળી એ ખડખડાટ હસી પડી. મને ગમ્યું. પણ તરત જ પોતાની

લાગણીઓ પર કાબુ મેળવી લીધો અને ચુપ થઈ ગઈ. "થેન્ક યુ" કહી થ જી લઈ એ અંદર ગઈ.

"આમે ય મારે અહીં બીજું કામ પણ શું છે?" હું મોટેથી બબડ્યો. એણે સાંભળ્યું હશે. એક ક્ષણ એના પગ અટક્યા. પણ પાછું ફરીને જોયા વિના અંદર ચાલી ગઈ. મારા મનમાં એને પૂછવાના અનેક પ્રશ્નો ઊભા થયા હતા, પણ હું કંઈ પૂછી ન શક્યો. સિમત જ નહોતી ચાલતી. છતાં હતેજારી તો હતી જ!

રાત્રે વાળું કર્યા પછી હું, મા અને ફોઈ નશેય બેઠાં હતાં. મેં પૂછી નાયું, "મા, આ સ્ત્રી કોણ છે?" "તે તારે જ્ઞાણીને શુ કામ છે?" માનો ટૂંકો જવાબ! "એનાથી આધો રે'જે, એનો ડોળો તારી ઉપર લાગે છે. જોને, ત રીતી હામે ચેવી ભૂખી નજરે જૂવે છે?" ફોઈની ચેતવણી. "મારી સામે હજુ આંખ ઊચી કરીને જોયું પણ નથી એટલામાં તમને એનો ડોળો દેખાઈ ગયો? અને ફોઈ..." મારી વાત અધવચ્ચેથી કાપીને, "એ બધાં અસ્ત્રી ચરિતર તને ના હમજાય!" ફોઈનો અનુભવી ખુલાસો. "ફોઈ, તમને તો બધાંની નજરમાં પાપ દેખાય છે, હજુ સવારે તો આવી છે, પડોશમાં રહે છે, એકલી છે, સાથે નાનું બાળક છે-- એટલી વારમાં તમને બધી ખબર પડી ગઈ? સહેજ પૂછ્યું એમાં?" હું ઊભો થઈ ગયો. "એ તો પુત્રના લખબણ પારણામાંથી ને અસ્ત્રીના લખબણ બારણામાંથી." ફોઈની ફિલોસોફી સાંભળવા હું ઊભો ના રહ્યો...

હું સૂવાની તૈયારીમાં લાગી ગયો. "હજે મારે ખાટલો ઓશરીની બહાર ખુલ્ખામાં પાથરવો પડશે." વિચારી ખાટલો બહાર લઈ જવા જતો હતો ત્યાં જ ખુલ્ખા બારણામાંથી એનો અવાજ સંમળાયો, "હું તો અંદર ઘરમાં સૂઈ જઉં છું. આટલી મોટી ઓશરી છે, તમે બહાર ખુલ્ખામાં શું કામ સૂઈ જાઓ છો? વહેલી સવારે જાક પડશે તો તમે માંદા પડશો. તમે ઓશરીમાં સૂઈ જાવ... મને કંઈ વાંધો નથી." કહી તે ઘરમાં ચાલી ગઈ અને હળવેકથી, અપમાન ન લાગે તેવી રીતે એણે બારણં બંધ કર્યું.

દિવસો હજે જડપથી પસાર થવા લાગ્યા. મા અને ફોઓઈની જાણ બહાર હું એને કૂવામાંથી પાણી બેંચી આપતો. ક્યારેક કંઈ જોઈતું કરતું હોય તો લાવી આપતો. પણ એ સિવાય કોઈ વાતચીત થતી નહીં. મારી અકળામણ વધતી જતી હતી. "કેમ એ મારી સાથે ખુલ્ખીને વાત નહીં કરી હોય?"

એક દિવસ વહેલી સવારે એણે મને જગાડ્યો. "બંટુને તાવ ધબે છે. આખી રાત મેં પોતાં મૂક્યાં પણ તાવ તુંન નામ નથી કેતો. નજીકના ગામમાં કોઈ દાફ્તર હોય તો બોલાવી આપશો?" એની આંખોમાં ઉઝાગરો વર્તાતો હતો. હું સફાળો ઊભો થઈ અંદર ગયો. છોકરાના કપાળે લાથ મૂક્યો. અજાણ્યો લાથ કપાળે અડતાં છોકરાએ માંડ આંખ સહેજ ખોલી, મને જોઈને મલક્યો. લાંબા સમય બાદ આરક્ષણ સમા હાથની ખોટ પુરાઈ હોય એમ તેણે રાહત અનુભવી. શાસની ગતિ પ્રમાણે ઉપર નીચે થતી એની નાજુક છાતી પર લાથ ફેરવી હું બહાર નીકળ્યો. બાજુના ગામમાં જઈ કંપાઉન્ડ કમ ડોક્ટરને લઈ આવ્યો. ડોક્ટરના પૈસા મેં ચૂકવી દીધા એ એણે જોયું - કંઈ ના બોલી. વળી પાછી થોડા દિવસની ચુપકીટી. બંટુ હરતો ફરતો થઈ ગયો હતો. એમની ઓશરીમાં બેસી હું બંટુને વાર્તા કહેતો હતો ત્યાં ફોઈએ ફૂફાડો માર્યો, "અટ્યા ગોયલા! પેલી શેઠાણીને કૂવામાંથી તું પાણી બેંચ્યાલે છે? ચ્યામ એના લાથ ભાંગી જ્યા સ?" કોઈક ફોઈને સંદેશો પહોંચાડ્યો હશે.

"હા, ખેંચી આલું છું. શહેરમાં ઉછરેલી છોકરીને કૂવેથી પાણી ખેંચતાં ના ય આવડે. અને હું બે ચાર ઘડા ખેંચી આપું છું એમાં ક્યાં દૂબળો પડી જવાનો હતો? તમને ખેંચી આપું છું ને!" "હું તારી ફોઈ છું. એ તારી શું હગલી થાય છે?" "એ આપણી પાડેશી છે." મેં ટૂંકમાં પતાવ્યું "તે પરોશી છે તો પડેશી થઈને રે" એમણે પણ જે કહેવું હતું તે એક વાક્યમાં કહી દીધું. લાગે છે એણે સાંભળ્યું હશે. બંટુ મારી પાછળ પાછળ આવ્યો હતો. એને બૂમ મારીને એણે બોલાવી લીધો. બિચારો બંટુ! દયામણું મોહું કરીને એના ઘરમાં ચાલી ગયો. એ સ્ત્રીએ પણ તે દિવસથી પોતાની મેળે પાણી ખેંચવાનું શરૂ કરી દીધું. જો કે એનો વર્તાવ પહેલાં જેવો જ રહ્યો હતો.

વેકેશન પૂરું થવા આવ્યું. આ વખતે જાણો રજાઓ જરૂરી પસાર થઈ ગઈ. જવાનો દિવસ આવ્યો. ફોઈની ચેતવણી, શીખામણ અવગણીને હું એને મળવા ગયો. એની આંખોમાં વેદના દેખાતી હતી. "હું જાઉ છું," મેં કહ્યું. વધુ બોલી ના શક્યો. હજુ મને એના નામની પણ ખબર નહોતી.

"એક સારા માણસની હાજરી એને હુંફથી મારા કપરા દિવસો સહેલાઈથી પસાર થઈ ગયા. મારે કારણે તમારે સાંભળવું પડ્યું એનું મને દુઃખ છે. તમારા ગયા પછી ખૂબ એકલવાયું લાગશે, મોટાભાઈ!" એની આંખના ખૂણા ભીના થયા.

'મોટાભાઈ' એ સંબોધન સાંભળી અત્યાર સુધી મનમાં ધેરાયેલો વંટોળ વિખેરાઈ ગયો. શંકાના વાદળો હટી ગયાં. દૃષ્ટિ સ્વચ્છ બની. ફોઈ, મા, બધાં કેવી શંકા કુશંકા કર્યા કરતાં હતા? "એકલવાયાપણું કોને કહેવાય એ તો તમે સમજી શકે છો. આ વિશાખાને તમારી નાની બેન સમજજો. જ્યારે પણ રજાઓ પડે--અહીં આવતા રહેજો. મારા એટલા દિવસ તો સારા જોશ! તબિયત સાચવજો. ઉભ્રમાં તમારાથી નાની છું એટલે બીજું તો શું કહું?" એને ધર્સી આવતા આંસુના ધોઘને સંતારવા જરૂરી તે ઘરમાં ચાલી ગઈ. "રજાઓ પડશે કે તરત ગામ આવી જઈશ." એવું મનોમન બોલી હું શહેર તરફ રવાના થઈ ગયો.

શહેરમાં મારું મન લાગતું નહોતું. થોડા દિવસ પછી ગ્રાસ-ચાર દિવસની સામટી રજાઓ આવતાં હું મારે ગામ પહોંચી ગયો. મારા ઘરને બદલે મારી નજર એના ઘર પર પડી. ઘર બંધ હતું. બારણે તાણું હતું. મેં માને પૂછ્યું, "પેલા વિશાખાબેન ક્યાંય બહાર ગયાં છે?" "એ તો થોડા દિવસ પહેલાં જતી રહી." "ક્યાં?" મેં પૂછ્યું. "શી ખબર? કોઈને કંઈ કહ્યું નહીં...એને ગઈ" માઝે કહ્યું. "અરે, પણ તપાસ તો કરવી જોઈએ! સાચે નાનું છોકરું...?"

"આપણી પળોજા ઓઈ છે કે એની પાછળ લોહી બાળીએ!" માની વાત સાંભળી હું તરત પાછી વળી ગયો. માઝે પણ મને ના રોક્યો. કદાચ એ મારા મનની વાત સમજી હશે.

મેં પણ ટેસથી અટકી ગયેલા હીચકાને ગતિ આપી. હજ આજે પણ મારી નિજિક્યતા મારા મનને કોરી ખાય છે કે હું મોટાભાઈ ના બની શક્યો

અજ્યા ઓળા

રાજકોટ સ્ટેશન પાસે ઊભેલી ટુ-બાય-ટુ લફ્ઝરી બસમાં હું ચરી તો ગયો પણ બસમાં બેસવાની જગ્યા જોવા ન મળી. ભાવનગર સુધી ઊભા ઊભા જવું તો પોસાય નહીં એટલે નિરાશ થઈ હું નીચે ઊતરવા જતો હતો. ત્યાં પાછળની તરફ બેની સીટમાં એક જગ્યા ખાલી જોઈ. બારી પાસે ગોગલ્સ પહેરીને એક સ્માર્ટ યુવતી બેઠી હતી. કદાચ કોઈની જગ્યા રાખીને રાહ જોતી બેઠી હોય, પણ છતાંય પૂછી જોઉ એજ ટિક રહેશે. વધારાની બસ મુકાઈ હોવાથી ટ્રાવેલ્સ ઓફિસનાં કાઉન્ટર પર બેસેલ માણસે સૌને કહેલું કે, 'પહેલાં બસમાં બેસી જાઓ, ટિકિટ પછી અમારો માણસ આવીને કાપી જરો.'

"અહીં કોઈ આવવાનું છે...બેન?" એ યુવતીને મેં પૂછ્યું. બારી બહાર કોઈની સાથે વાતો કરતો એ ખૂબસુરત ચહેરો મારી સામે ફર્યો. અપારદશક ડાર્ક-બ્લેક ગોગલ્સની અંદર ન દેખાતી આંખો જાણે મને પગથી માથા સુધી નિરખી રહી હોય એવું લાગ્યું, પછી હળવા મલકાટ સાથે કહ્યું, "ના, બેસો."

હાશકારો અનુભવતો હું મારો સામાન એક બાજુ મૂડી તેની પડાને બેઠો. મારા 'થેન્ક્સ'નો હસ્તીને ઉત્તર આપી એ યુવતી ફરી બારી બહાર કોઈ આધીડ સ્ત્રી સાથે વાતો કરવા લાગી. એ સ્ત્રીની વાતો પરથી મને લાગ્યું કે તે એને મૂકવા જ આવી હશે, તે કહેતી હતી, "છેક ભાવનગર સુધી જવાનું છે, તો સાચવાને જજે, વચ્ચે ક્યાંય ઊતરતી નહીં, આજે કોઈ સથકારોય નથી. હું હમણાં ફોન કરી દઈશ. મોટા કાકા તેડવા સામે આવરો. તું ચિંતા કરતી નહીં, સંભાળીને જજે, બેટા! એસ.ટી. મળી હોત તો સારું થાત, ટીક ત્યારે થોડું ટિકિટભાડું આમ કે આમ, બસ ત્યારે ચાલ, આવજે હોય, હું જાઉ છું!"

બાળકો મોટા થાય, ગમે તેટલા સ્માર્ટ-લોશિયાર હોય તો પણ મોટાભાગનાં વહીલો આમ જ શિખામણ આપ્યે રાખતાં હોય છે. એમની વાતો પરથી મને ધાર્યું ખરું એવું સમજાણું કે આ રૂપાળો સંગાથ છેક ભાવનગર સુધીનો અને વળી તદ્દન એકલો જ છે. અગાઉ કયારેક મને આવું બન્યું નહોતું એટલે મનમાં વિશેષ રોમાંચ થઈ રહ્યો હતો.

પેલી સ્ત્રી ચાલી ગયા પછી યુવતીએ મારા તરફ જોઈ સહેજ હસી લીધું એટલે સંપર્ક વધારવાની એ તક મેં જડપી લીધી.

પ્રેમ!

"તમારાં બા હતાં?"

"ના, કોઈબા હતાં. અહીં રાજકોટમાં એકલાં જ રહે છે. ગયે અઠવાડિયે તું ઓ મને પોતાની સાથે અહીં થોડા દિવસ રહેવા લઈ આવ્યા હતાં. તેઓ અન્ય જરૂરી કામકાજને લીધે મને છેક સુધી મૂકવા આવી શકે તેમ નથી, અને મારે હવે કોલેજની પરીક્ષા ચાલુ થવાની છે એટલે શું થાય? એકલાં જ જવું પડે ને? વેલ, તમે કાંણાં સુધી?"

એક અજાણી ખૂબસૂરત છોકરી મારા જેવા એક સામાન્ય અજાણ્યા યુવકના સાધારણ સવાલનાં જવાબમાં આટળી નિખાલસત્તાથી, સહજભાવથી, આટળી સરળતાથી પોતાના મૂઢુ સ્વરે હસીને, વિગતે માંડીને વાત કરવા લાગે એ મારા માટે કીડીને મજા બરાબર લાગતું હતું!

"જ્યાં તમે જાવ છો ત્યાં જ, ભાવનગર!" મેં કહ્યું, એટલે તે ખરખડાટ હસી પડી, "વાહ, સારું ત્યારે!"

વાતનો દોર આગળ ચલાવવો હતો પણ ત્યાં ટિકિટ આપનાર માણસ નજીક આવી ગયો હતો એટલે મેં તેને પૈસા આપી કહ્યું, "ભાવનગર...એક" પછી યુવતી સામે જોઈ ભૂલ સુધારીને બોલી ગયો, "તમારી ટિકિટ પણ લઉં છું...બે આપજો."

પેલા માણસે ટિકિટ આપતાં કહ્યું, "તમેય શું ભલા માણસ, બસમાં ય મજાક કરો છો? મારા બેન સાથે હોય તો તેમની ટિકિટ તમારેજ લેવાની હોય ને?" કહી હસતો હસતો એ આગળ ચાલ્યો ગયો. "મારા બેન" કહી એઝો આ યુવતીને મારી મિસિસ ધારી? એને થયેલી ગેરસમજ મને તો મીઠી લાગી પણ આ યુવતીને ગમી કે નહીં તે જોવા મેં તેના ચહેરા સામે જોયું. તેના ચહેરા પર કોઈ કરડાકી કે અણગમો નહોતો, બલ્કે શરમથી લાલઘૂમ થયેલ ચહેરા પર આછેરું સ્થિત હતું, મતલબ કે પેલાને થયેલી ગેરસમજ તેને પણ ગમી હશે એમ સમજાયું!

"હું તમને પૈસા હમણાં આપી દઈશ." તેણે કહ્યું. એટલે મેં ઔપચારિકતા દાખવી, "કોઈ ઉતાવળ નથી, ભાવનગર સુધી સાથે જ છીએ ને!"

હવે બસ ઉપડી ચૂકી હતી. હાઈવે પર પૂરપાટ જડપે દોડી જતી હતી. બારી બહાર આવતો પવન મારી બાજુમાં બેસેલી યુવતીના આકર્ષક કેશગુંથનને વેરવિભેર કરવામાં વસ્ત હતો. એને લીધે એ કદાચ વધુ સુંદર લાગતી હતી. અચાનક હવે જ ખાસ તો મારું ધ્યાન એના સૌદર્ય પર ગયું હતું. ઘેરા આકાશી કલરનાં એના સલવાર-કમીઝ પર એજ રંગનું શાર્પ ભરતકામ ક્યાંક ક્યાંક કરેલું હતું. મને ઊરીને વારંવાર અથડાતો, રોમાંચિત કરતો હૃપડો પણ એવા જ મેચિંગ રંગમાં હતો. હાથ-પગમાં કાંઈ પહેર્યું નહોતું. કાનમાં પાતળી સેરવાળા જુમર પહેર્યો હતાં. ગોફન ફેઈમવાળાં કાળાં ગોગલ્સ તેની સુંદરતામાં અને સ્માર્ટનેસમાં વધારો કરતાં હતાં. અલભત ચશમાને લીધે તેની આંખોનું સૌદર્ય માણી શકતું નહોતું એ વાત મને થોડી ખટકી, પણ ગમે તેમ હોય, હું તેના તરફ હવે આકર્ષિયો હતો એ વાત તો ચોક્કસ!"

મૌન તોડવા માટે મેં એને ફરી એક સવાલ કર્યો, "તમારું નામ તો તમે જણાયું નહીં, વેલ, શરૂઆત હું જ કરું, મારું નામ પ્રકાશ છે, તમારું?"

"નિશા ...નિશા મારું નામ છે. ભાવનગર એસ.એન.ડી.ટી. યુનિવર્સિટીનાં થડ ઈયરમાં છું. સ્ટેશન નજીક રહુંછું. ભાવનગર ઊતરીને મારું એડ્રેસ આપીશ. ને હા, મારે તમને ટિકિટનાં પૈસાય આપવાના છે ને...યાદ કરાવજો, કોઈવાર ઘેર આવશો તો ગમશે."

દરેક વાતને વિસ્તારથી જણાવવાની આદત હોય તેવું લાગ્યું. એ આદત મને ગમેજને! તેથી એ જ રીતે વાત ચાલુ રાખવા મારી વાત મેં શરૂ કરી.

"હું પણ ભાવનગર જ રહું છું. અહીં એક ઈન્ટરવ્યૂ આપવા આવ્યો હતો. પણ મજા ન આવી. ઈન્ટરવ્યૂ એકદમ ખરાબ રહ્યો એટલે મૂડ નહોતો. ત મારી જેમ વળી અધૂરામાં પૂરું હું પણ એસ.ટી. ચૂકી ગયો, ત્યાં આ લફરી મળી ગઈ. ને તમે મણ્યો તે સારું થયું, તમારી કંપનીમાં થોડો મૂડ આવ્યો."

"તમારો મજાક કરવાનો અંદાજ કંઈક ઔરજ છે, આઈ લાઈક હટ!" નિશાએ આનંદથી મારાં વખાણ કર્યો એટલે હું વધુ પોરસાયો!

એક રેસ્ટોરન્ટ પર થોડા સમય માટે હોલ્ટ કરવા બસ ઊભી રહી, પ્રવાસીઓ નીચે ઊતરવાં લાગ્યાં એટલે મેં નિશાને કહ્યું, "ચાલો, જરા ચાનાસ્તો કરી લઈએ."

"ના." તેણે કહ્યું, "મારે નીચે નથી આવવું."

"કેમ?" મેં પૂછ્યું, "એમાં શું? ચાલોને"

મારા આગ્રહને લીધે તેણે કહ્યું, "તો પછી એમ કરો, અહીં જ જરા હળવો નાસ્તો લઈ આવોને, સાથે જ ખાઈશું."

"શ્યોર..." કહીને રાજ થતો હું નાસ્તો લેવા નીચે ઊતરી ગયો. થોડી ગરમ જલેબી અને વેફરનું પેકેટ લઈ આવ્યો. બંને સીટની વચ્ચે રાખી ખાવાનું શરૂ કર્યું. નાસ્તો કરતાં કરતાં વચ્ચે એનો હાથ મારા હાથ સાથે અથડાઈ જતો ત્યારે શરીરમાં તીવ્ર રોમાંચ વ્યાપી જતો હતો. મને ખ્યાલ આવી જ ગયો હતો કે એ જાણી જોઈને મારી સાથે હાથ અથડાવે છે. બસની અંદર ખાસ મુસાફરો નહોતા એટલે પેકેટમાંથી વેફર લેવા જતાં અજાણતાં જ એનો હાથ મારા હાથમાં આવી ગયો હોય તેમ મેં પૂરી હિમતથી પૂર્વતેયારી સાથે એનો હાથ પકડી લીધો.

"તમે પણ..." કહેતાં શરમાઈને એઝો પોતાનો હાથ છોડાવી લીધો. બારીમાંથી મંગાવીને ચા પીધાં પછી થોડીવારે ફરી બસ હાઈવે ઉપર દોડવા લાગી હતી. મારા મનની અંદર ફૂટી નીકળેલાં પ્રેમનાં અંકુરો હવે યોગ્ય તક મળવાની બેચેનીથી રાહ જોતાં હતાં. બસમાં વિઠિયો ચાલુ કર્યો હતો. પણ ન મને કે ન નિશાને એ તરફ જોવાની કોઈ કુરસદ જ નહોતી.

એક હળવા બમ્પમાં સહેજ પગ અથડાયો તેથી નિશાએ સસ્તિત સામે જોયું, પછી થોડી દૂઢતાથી પૂછવા ગઈ, "તમે મને..."

"ચાહું છું!" મેં બધડક કહી નાખ્યું! હું આ અવસર ગુમાવવા માંગતો નહોતો. "હા, નિશા, તમે મને ગમો છો, હું તમને ચાહું છું!"

"ઓહ..." તેના મોંએથી માત્ર એટલો જ ઉદ્ગાર નીકળ્યો. તેનાં ચહેરા પર ગોહણ ફેરિમની સોનેરી લકીરો આમતેમ આનંદથી દોડવા લાગી હતી એ મેં જોયું!

થોડીવાર એમને એમ પસાર થઈ, કોઈ બોલ્યું નહીં. બસનો ઘોંઘાટ પજ જાણે શાંત પડી ગયો હતો! બસની ગતિ કરતાં પણ વધારે ઝડપથી મારા વિચારો આનંદિત થઈ દોડતાં હતાં. પછી અચાનક નિશાએ મારો હાથ પકડી સામે જોવા ઈશારો કર્યો, મેં તેની સામે જોયું, મારો હાથ સહેજ મૃહુતાથી દબાવી એણે એકદમ ગંભીર અને સંવેદનશીલ સ્વરે સીધોજ સવાલ કર્યો.

"તમે ... મારી સાથે લગ્ન કરશો?"

મને થયું બસના અવાજમાં આવા મોહક પ્રશ્નનો પડ્યો ક્યાંય સુધી પડ્યા કરે તો કેવું સાંચ!

મેં તેના ગંભીર ખૂબસૂરત ચહેરા પર ગોઠવાયેલા ગોગલ્યની આરપાર તેની સુંદર આંદોના સૌદર્યને પાર કરવા કોણિશ કરતાં તોંકું ધૂષાવવા ગયો ત્યાં એણે કહ્યું, "જુઓ, એમ તોંકું ધૂષાવ્યે કેમ ખબર પરે? હા કે ના બોલો...જલ્દી...!"

તેનો આ છણકો મને ખૂબ ગમ્યો. મેં હા પાડ્યા પછી તે બારી બહાર જોવા લાગી. મને પજ પછી કંઈ બોલવાનું સૂઝ્યું નહીં તેથી ચૂપ થઈ બેઠો.

ભાવનગર આવ્યું ત્યાં સુધી કંઈ વાત કરવાનું સૂઝ્યું જ નહીં. બસ ઊભી રહી એટલે અમે બંને સામાન લઈ ઊભા થયાં. ત્યારે મારાથી અચાનક જ એનો હાથ પકડી લેવાયો! એમજ બસમાંથી નીચે ઊતર્યો પછી બીજા મુસાફરો સામુ જુએ છે એવો ખ્યાલ આવતાં મેં તેનો હાથ મૂકી દીધો. નિશાને કંઈક યાદ આવતાં તેણે મને કહ્યું, "મારી સાથે એક લાકડી હતી, સીટ નીચે જ રહી ગઈ, લાવી આપશો?"

હું બસમાં ગયો. સીટ નીચેથી લાકડી કાઢી અને જાણે જીવતો સર્પ હાથમાં આવી ગયો તેવી તીવ્ર ઝણાઝાટી શરીરને ધૂજાવતી ગઈ. હોકી આકારની, વળાંકવાળા લાલ રંગના છેડાવાળી, એ સફેદ લાકડીની ઉપરની બાજુ એક ઘંટી હતી...!

હું ઉપર કાયકાગળ ધસાઈ રહ્યો હોય એવું લાગ્યું, અંદર બંધાયે લો વાસનાનાં પતાંનો મહેલ ટૂટી પડ્યો. ફૂટેલા બીજાંકરો ક્યાં ગયા એની ખબર રહી નહીં! ક્ષણોમાં જ કેટલાય વિચારો ફરી વળા. સ્વાધી સમજજ ઉપસી આવી... .

નીચે ઊતરી ટિકિટનાં પૈસા લેવાની પરવા કર્યા વિના, લાકડી નિશાના હાથમાં પકડાવીને તેની નજર ચુકાવીને...

ઓહ... નજર ચુકાવવાનીયે ક્યાં જરૂર હતી? એમ જ ભાગી છૂટ્યો, એ બિકે કે રખેને વળી એ ટિકિટનાં પૈસા આપવાનાં બહાને પોતાનું એઝેસ પજ આપે અને વળી પાછું પૂછે કે, "તમે મારી સાથ લગ્ન કરશો?..."

અજય ઓઝાના નવલિકા સંગ્રહ 'છીપ' માથી સાભાર

'છીપ' ૧૭ વાર્તાઓનો સંગ્રહ ૭૭ પાનાં

કિમત : રૂ ૪૦.૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન : અજય ઓઝા

અને/૪૬૪૦ અમરદીપ સોસાયટી

ગાયત્રીનગર પાદ્ધણ

ઘોંઘા રોડ

ભાવનગર ૩૬૪ ૦૦૧

(ગયા અંકની મારી વાર્તા 'બ્લાઇડ ટેઇટ'ની પ્રેરણ આ વાર્તામાંથી મળી. કિશોર રાવળ)

ઝટપણું ચટપણું ખીચું કોકિલા રાવળ

વરસાદ ઝરમરતો હોય અને 'ઠંડી હવાંયે' લહરાતી હોય ત્યારે ખીચું ખાવાની મોજ આવી જાય છે!

સામગ્રીઓ

પ્રમાણ માપ સામગ્રી

૧ કપ ચોખાનો લોટ

૩ કપ પાણી

૧ ચમચી મીઠું

- ૧/૨ ચમચી બેંકિંગ સોડા
 ૧ લીલું મરયું, બારીક
 સમારેલું
 ૧ ચમચી આખું જરુ

રીત

૧. પહેલી ચાર વસ્તુને ભિલાવી સરખી જેરી નાખો. ઉપર મરયાં અને જરું નાખી માઈકોવેવ ફાવે તેવા વાસ્ઝામાં ઢાંકિને ૫ મિનિટ ગરમ કરો.
 બહાર કાઢી, હલાવી ફરી પાંચ મિનિટ માઈકોવેવમાં ગરમ કરો.

૨. બહાર કાઢી, ૨ મિનિટ ગંઠેલું રહેવા દો.

૩. જોઈતા પ્રમાણમાં તલના તેલ સાથે ધૂટી (એક વાટકી ખીચું અને ચમચી તેલ) ગરમ ગરમ ખવડાવો. તલનું તેલ વધુ સારું લાગે છે પણ બીજું પણ

આપણી વિવેક બુદ્ધિ--ફિલ્મો જોવા અને મૂલવવા માટેની--શું છેક જ બ્રષ્ટ થઈ ગઈ છે? ફિલ્મોના સંદર્ભમાં અહીં કહું ધૂં કે સારા નરસાનો બેદ જોવાની શક્તિ શું આપણે તદ્દન ગુમાવી બેઠા છીએ?

ભારતે ઑસ્કર પુરસ્કાર માટે 'લગાન' મોકલી અને તે નોભિનેટ પણ થઈ. ચાલો; સારું. ઉપરાંત, આ ફિલ્મ બનાવનારાઓને અધતન ટેક્નોલોજિનો લાભ મળ્યો અને પરિણામે તેનાં પ્રોડક્શન-મૂલ્યો સરસ થયાં. પણ ફિલ્મ તરીકે ખૂબ લાંબી (પોણા ચાર કલાકની) છે, અને જેને ફિલ-ગુડ કહી શકાય તેવી છે; તેથી વધારે કંઈ નહીં.

હું જાણું ધૂં કે 'લગાન' જોયા પછી વાહ-વાહ કરનારા મારા આ લેખના મંતવ્ય સાથે સહમત નહીં થાય. અસ્તુ!

આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે મોટા ભાગની ચીલાચાલુ ફિલ્મો લાંબી હોય છે અને તેમાં હિસા અને રોમાન્સ (અહીં 'પ્રેમ' શબ્દ જાણી બૂજીને નથીવાપર્યો; આ સંદર્ભમાં 'રોમાન્સ' જ વધુ યોગ્ય જણાય છે) નું કથાવસ્તુ હોય છે. પણ 'લગાન' વિશે સહેજ જ વધુ વિચારીશું તો ચોખ્યું જણાઈ આવશે કે 'લગાન' એ તો ૧૮૫૦ના દાયકામાં બનેલી અને 'લગાન'થી કંઈ કેટલીય વધુ રસપ્રદ અને વધારે માણી શકાય તેવી ફિલ્મ 'નયા દૌર'ની, થોડા ફરફારો સાથેની જલોસી, ચળકાટવાળી, આવૃત્તિ છે.

'નયા દૌર'નો નવો અવતાર--થોડા ફરફારો સાથે

'નયા દૌર'માં ટાંગા અને બસ વચ્ચેની શરતની વાત હતી--બેમાંથી જે જીતે તે ધંધામાં રહે, અને બીજાએ નીકળી જવું પડે એવી વાર્તા હતી. 'લગાન'માં ગ્રામવાસીઓને અંગ્રેજો સાથે કિકેટ મેચમાં ઊતરવાનો પડકાર થાય છે. જો ગ્રામવાસીઓ જીતે તો તેમનું 'લગાન' (પાક પરનો વેરો) માફ થાય, અને જો હારે તો ત્રણગણું લગાન આપવું પડે. શરત આવી આકરી હોવાથી ગ્રામવાસીઓ આનાકાની કરે છે, પણ તેમનામાંનો એક, કથાનો નાયક ભુવન, આ પડકાર સ્વીકારીને સૌને સમજાવવામાં સરફણ થાય છે.

'લગાન'ના જમા પણ તેનું સારું સંગીત અને એકદરે સારો અભિનય કહી શકાય. (જો કે 'નયા દૌર'ના સંગીતની તુલનામાં 'લગાન' ક્યાંય નથી, અને દિલિપકુમારના અભિનયની તોલે 'લગાન'માંથી કોઈ ટકી શકે નહ હૈ). ઉપરાંત 'લગાન'માં ગામડાની પૃષ્ઠભૂમિ અને વેષભૂમા પણ સમયાનુરૂપ છે. પણ, તે સાથે જ, ૧૮૮૮ સદીના ગામડાની વાર્તાના સમયગાળાને સંદર્ભ આ ફિલ્મ ખૂબ વધારે પોલિશ અને સેનિયાર્ડજૂડ લાગે છે. વળી ફિલ્મની પટકથા જે રીતે લખાઈ છે તેને કારણે ફિલ્મની લંબાઈ બહુ વધી ગઈ છે, તેમજ આમિર ખાન, ગ્રેસી સિંઘ અને અંગ્રેજ અભિનેત્રી વચ્ચેનો પ્રણાય ત્રિકોણ પણ વધુ પડતો લાગે છે.

'લગાન' ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ફરીથી વિચારીએ સુરેન્દ્ર ભીમાણી

ભારતની ફિલ્મ 'શાસ' ૨૦૦૪ના શ્રેષ્ઠ વિદેશી ફિલ્મના ઑસ્કર અવોર્ડ માટે નોભિનેટ થાયેલી, પણ પુરસ્કાર મળ્યો નહીં. બે વર્ષ પહેલાં 'લગાન' નોભિનેટ થઈ હતી, અને એને પણ પુરસ્કાર મળ્યો નહીં, પણ તે ગાજુ બહુ. મેં તે ફિલ્મ જોઈ અને તે વિશે અહીં લખું છું.

શરૂઆતમાં જ એ કહી દેવું જરૂરી માનું છું કે હું કોઈ સારી વસ્તુની કદર નથી કરી શકતો એવું નથી. અને એવું પણ નથી કે મારાં મૂલવણીનાં ધોરણો એવાં ઊચાં છે કે જેવાતેવાઓનું તો કામ જ નહીં. પણ, 'લગાન'ની વાત કરીએ તો મને આશર્થ થયા વગર રહેતું નથી કે પ્રેક્ષકો તરીકે આપણને થયું છે શું!

વિવેકબુદ્ધિ ક્યાં?

પણ, આ બધાં કરતાં વધારે જો કોઈ બાબતે 'લગાન' ઊંઘી ઉત્તરતી હોય તો તે હરિજનને કિકેટ ટીમમાં લેવા અંગેની બાબતે છે. કિકેટ ટીમમાં જેલાડીઓની ભરતી કરતી વખતે એક હરિજનને તેમાં લેવાનો (કે નહીં લેવાનો) પ્રશ્ન ઊંઘો થાય છે. બધા ગ્રામવાસીઓ હરિજનને લેવાના વિરોધમાં છે, માત્ર ભુવન હરિજનનો પક્ષ તાણે છે. ભુવન અને અન્ય ગ્રામવાસીઓ વચ્ચેની આ અંગેની રકજક બાદ ભુવન તે હરિજનને ટીમમાં લેવા બાબતે ગ્રામવાસીઓને સમજાવવામાં અને છેવટે તેને ટીમમાં લેવામાં તો સફળ થાય છે જ, પણ તે ઉપરાંત હરિજનને એડ છે પણ ખરો!

હરિજનો પ્રત્યેના અભિગમમાં ચમણીએક ફરક

એ ન ભૂલાય કે 'લગાન'નો સમયગાળો ૧૮મી સદીના ઉત્તરાર્ધનો છે. આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે આભડછેટના એ દિવસોમાં હરિજનો (ત્યારે તો હજુ તેમને 'હરિજન' નામ પણ અપાયું નહોતું. ગાંધીજીએ વીસમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં એ નામ પર્યોજયું) અસ્પૃશ્ય અને બહિષ્કૃત ગણાતા. તો, એવા અતિ રૂઢીયુસ્ત સામાજિક વાતાવરણમાં, માત્ર એક જણની પાંચ-દશ મિનિટની સમજાવટથી બધાય ગ્રામવાસીઓનો હરિજનો પ્રત્યેનો અભિગમ ધરમૂળથી બદલાઈ જાય, અને મેલા હરિજનને ટીમમાં લેવા માટે કબૂલ થઈ જાય! આવી ફિલ્મના વખાણ અને વાહ-વાહ થાય! આવી ફિલ્મ સારી?

સદીઓજૂનાં સામાજિક-માનસિક વલણો, જેનાં મૂળિયાં ઘણે ઉંચે સુધી ધર કરી ગયાં હોય તેવા, હરિજનો પ્રત્યેનાં વલણો એક જનની પાંચ-દશ મિનિટની પેપ-ટૉકમાં પૂરેપૂરા ફરી જાય? ગાંધીજી, વિનોબા અને રવિશંકર મહારાજ જેવાઓએ દાયકાઓ સુધી પ્રયત્નો કર્યા, પણ અસ્પૃશ્યતા નિવારણમાં માત્ર આંશિક સફળતા મેળવી શક્યા. તો, આ એક ગામાદિયો -ભલે ફિલ્મમાં-તેની આ ટૂંકી પેપ-ટૉકથી બધા ગ્રામવાસીઓનું જમાનાજૂનું વલણ બદલાવી દે! આ સંદર્ભમાં હું કહું છું કે પ્રેક્ષકો તરીકે આપણને થયું છે શું? શું થયું છે આપણી વિવેકબુદ્ધિને? આવી ફિલ્મના વખાણ?

અહીં મારો કહેવાનો ભાવાર્થ એ જ કે આપણે (એટલે કે સામાન્ય પ્રેક્ષકગણ, કે જેઓ ચીલાચાલુ ફિલ્મો દ્વારા જ મનોરંજન મળવે છે) આપણી નાકની દાંઠીથી આગળ જોઈ શકતા નથી. ફિલ્મની પ્રોડક્શન વેલ્યુઝ સારી હોય, અભિર ખાન અને ગ્રેસી સિંઘ જેવા દેખાવડા નાયક અને નાયિકા હોય, ગીતો સારાં હોય, વળી ભારતીય નાયકના ગોરી છોકરી સાથેના પ્રેમસંબંધની વાત પણ હોય, એટલે પછી ફિલ્મના કન્ટેન્ટમાં ભલે ધકેલપંચ દોઢસો હોય, તોય -"વાહ વાહ, શું સરસ ફિલ્મ છી!"

સામાન્ય ચીલાચાલુ ફિલ્મોમાં ઘણું ય અવ્યવહારિક હોય છે, અને પ્રેક્ષકો તરીકે આપણે ઘણું ય ચલાવી લઈએ છીએ, પણ 'લગાન'માં આ હરિજનની બાબતે તો પ્રેક્ષકોની આંખમાં ધૂળ નાખવા જેવું જ છે.

'લગાન' વિશે છેવટે તો એમ લાગ્યા વગર રહેતું નથી કે, 'નયા દૌર' જેવા કથાવસ્તુ પર આધારિત આ ફિલ્મ 'નયા દૌર'ના વર્ણિશેશન જેવી, વધુ પડતી લાંબી અને ફીલ-ગુડ પ્રકારની છે, અને આ ફિલ્મના પહેલ જેવડા દોષો, પ્રેક્ષકો તરીકે આપણે સહેલાઈથી વિસારે પાડી દઈએ છીએ.

બીજી કેટલીક ઉત્કૃષ્ટ ભારતીય ફિલ્મો

આ તબક્કે મને એવો વિચાર આવ્યા વગર રહેતો નથી કે એવી કેટલીય ભારતીય ફિલ્મો છે જે ઓસ્કર અવોર્ડ માટે નોમિનેટ નથી થઈ, તેમ છતોંય ફિલ્મ તરીકે ઉત્કૃષ્ટ છે. આવી કેટલીક ફિલ્મો યાદ આવે છે તે લખું છું: સત્યજિત રાયની મોટા ભાગની ફિલ્મો; શાંતારામની 'દુનિયા ન માને' અને 'દો આંખે બારા હાથ'; શ્યામ બેનેગલની મોટા ભાગની ફિલ્મ; મહેબુબની 'અંદાજ'; બાસુ ભણ્યાર્થની 'તીસરી કસમ'; મૃષાલ સેનની 'એક દિન પ્રતિદિન'; બિમલ રોયની 'સુજાતા', 'નંદિની' અને 'દેવદાસ'; હણીકેશ મુખજીની 'આનંદ'; ગોવિંદ નિહાલાનીની 'અર્ધ સત્ય' અને 'પ્રોલ્કાલ'; કલ્યાણ લાજીમીની 'સ્પર્શ'; અને અડૂર ગોપાલકૃષ્ણનની 'શોરો કિલ'.

આ ઉપરાંત 'રૂટ ડાઉન', 'ગર્મ હવા', 'રૂધાલી', અને 'દિશા' જેવી બીજી ફિલ્મોનો પણ આ યાદીમાં સમાવેશ થઈ શકે.

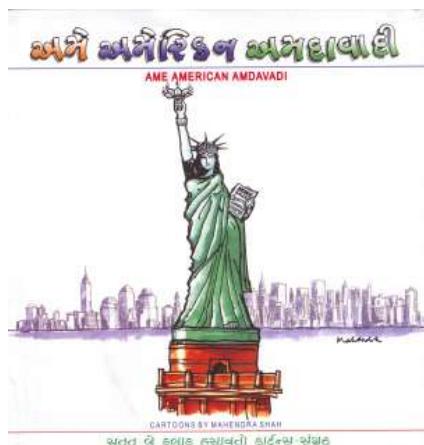
પણ મૂળ વાત એ છે કે કોઈ ફિલ્મના નોમિનેટ થવા માત્રથી (કે ઓસ્કર મળવા માત્રથી પણ) તે ફિલ્મ મહાન થઈ જતી નથી. કોઈ પણ ફિલ્મનાં--અને આ કિસ્સામાં 'લગાન'નાં ભરપૂર વખાણ કરીને તેને 'ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ' જેવી ગજાવી મૂકીએ તે પહેલાં પ્રેક્ષક તરીકેની વિવેકબુદ્ધિ વાપરીને ફિલ્મો જોવી વધુ જરૂરનું છે.

મહેન્દ્ર શાહનો કાર્ટૂન-સંગ્રહ કિશોર રાવળ

મહેન્દ્ર શાહનો પરિચય તો કેસુડાંના વાચકોને તેમનાં ચિત્રો અને કાર્ટૂન્સથી છે જ. મને એ અવારનવાર ચિત્રો મોકલી આપતા. મારો એમની સાથેનો પરિચય ગયા વર્ષે ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીના સમેલન વખતે પરોક્ષમાંથી પ્રત્યક્ષ થયો. ત્યાં તેમણે ઢગલો એક કાર્ટૂનોનું પ્રદર્શન રજૂ કર્યું અને હરવખતની પ્રશાલિકામાં એક નવો જગારો કરી દીધો. આવનારાંઓ વારંવાર એ કાર્ટૂનો જુઓ, એકબીજાને બેંચીને ધ્યાન ભેંચો. એ ચહેરાઓ પર એક જૂદો જ આનંદ તરવરતો હતો, મોઢાઓ મલકી ઉઠતાં...

તેમના કાર્ટૂનોમાં અમેરિકામાં વસતાં આપણા લોકોના 'આ પરદેશમાં' આવી પડ્યા પછી અહીની રસમમાં ગોઠવાવાના પ્રયત્નો પર છે. અને એ રીતે જોતાં જરા આરસીમાં મોં જોયા સમાન છે, ફરક એટલો જ કે આરસીમાં મોં જોઈએ ત્યારે જરા સભેક્ટિવ હોઈએ છીએ અને એટલે હસવું આવે તો ખાળી રાખી છીએ. કાર્ટૂનોમાં 'આ તો બીજાં ગુજરાતીઓની વાત છે, આપણી નહીં' એમ કહી માઝા મૂકી ખડુખડાટ હસી પરી શકીએ-આપણાં અંતરને કકળાવ્યા વિના! ઓસ્કર વાઈલે કહું છે, 'આપણને વીતે તે કાસ્ય, બીજાંને થાય તે વિનોદ!"

એવા રંગીલા કાર્ટૂનોનો દેકારો આપણા ઘર સુધી પહોંચાડવા માટે ચૂંટેલા રૂપૈ કાર્ટૂનોનો એક સંગ્રહ 'અમે અમેરિકન અમદાવાદી'ના રૂપે પ્રગટ કર્યો છે. કવર પર સાતી પહેરી, કપાળો ચાંદલો કરી હાથમાં પાંચશીખાવાળો આરતીનો દીવડો લઈ ઊભેલા સ્વાતંત્ર્યદેવી ગણો તો રૂપૈ કાર્ટૂનો કહેવાય. બહુ ચીવટ રાખી પુસ્તકની છધાઈ ઉપર ઘણી સૂજથી કામ કર્યું છે, ગુજરાતી પુસ્તકોમાં તરત જ ઊરીને આંખે વળગે જ! એના માટે ખાસ અભિનંદનો ઘટે.

પુસ્તકની પ્રસ્તાવના-'ફાનસને અજવાણે'-ની શરૂઆત કરતાં કહે છે...

"અમેરિકાથી ક્યારેક અમદાવાદ જવાનું થાય ત્યારે અમદાવાદની પોળોમાંથી પૂર્યાટ જતી રિક્ષાના રિયર-વ્યુ મિરરમાંથી પોળના ખૂસે ખાંચરે રંગીન ચોકના ટુકડાથી ચિત્ર દોરતો કોઈ બાળક નજરે પડતાં જ મારી આંખ આગળ પાંચ દાયક પૂર્વ મારા ગામની શેરીની ધૂળમાં ખોવાઈ ગયેલ મારા શૈશવનો ચહેરો તરવરવા માંડે છે!"

એમનો ચીતરવાનો શોખ, જીવનની વાસ્તવિકતાઓ વચ્ચે પણ ટકી રહ્યો. ભણીને આર્કિટ્રેક્ટ થયા, સારે કામે લાગી ગયા અને આજે મહેનત કરી પોતાના ધ્યે ચરી ગયા અને છતાં વચ્ચે ચીતરવાનો નાદ, નાદ નહીં કે રંગ, હજુ વળગી રહ્યો છે. અને હજુ પર અક્ષયપાત્રમાંથી સર્જનો નીકળતાં રહે છે. નીચેનું એક કાર્ટૂન તેમના વિનોદના પ્રતીક રૂપે રજૂ કરું છું. -અને એમની રમૂજવૃત્તિ પણ ટેખાડે છે!

ગમે તેટલાં વર્ષનો કરો પણ ગુલાબજંબુ ખાઈએ ત્યાં સુધી સવાદનો પાકો જ્યાલ ન આવે એટલે થોડાં કાર્ટૂનોનો અલપાલપ પરિચય કરાવું? અહીં કાર્ટૂનો મૂકી શકત પણ એ ચિત્રો જોવા માટે તો ચોપડી લેવા ભલામણ કરું. બાબે નકલ લેજો; એક તાળાકૂંચીમાં જાળવી રાખવી અને બીજી પાડોશીઓને માટે! ભેટ આપવા માટે પણ આ ઉમદા પુસ્તક છે, જનગણમન રંજિત કરશે એની ખાત્રી આપું છું!

પાનું તરફાને વર્ષો વીત્યાં બાદ છાપું વાંચતા પાતિને પત્ની કહે છે, "હવે, છાપામાંથી મોહું કાઢીશ? થોડોક જગડવામાં પણ ટાઈમ કાઢ!"

પાનું ૨૬૪: એક માણસની વિનોદ કરવાની શક્તિ ઉપર બીજા ભાઈ કહે છે, "તમારામાં વિનોદશક્તિ ગજબની છે, જરા વધુ પડતી કહી શકાય જરી! તમે ગયે વખતે પેલા કાકાની જોક કહી હતી એ સાંભળી અમારો બાબો એટલું હસ્યો એટલું હસ્યો કે એને ઊલટી થઈ ગઈ અને અમારી કર્પેટ બગાડી નાખી!"

પાનું ૨૪૩: એરપ્લેનની પરિચારિકા એક કસ્ટમર પાસે આવી કહે છે, "તમે તમારા માટે જૈન ફૂડ માગેલું. અમારા ઘ્યાલ પ્રમાણે જૈનો સૂર્યાસ્ત પછી જમતા નથી. પરિણામે અત્યારે મધરાત થઈ હોવાથી અમે ત મારા માટે કંઈ જમવાની વ્યવસ્થા કરી નથી"

પાનું ૨૪૨: કથા કથાના પ્રકાર હોય છે. ઘણાં શ્રોતાઓવાળી કથાનું શીર્ષક છે 'કથા પછી મહામસાદ' અને ગણ્યાંગાંદ્યાં શ્રોતાઓવાળી 'કથા પછી આરતિ' હોય તે!

પાનું ૨૫૧: જીવન વધ ખર્ચણ થતું જાય છે તેની પ્રતીતિ કરાયે છે. લિમારીઓ પણ પાટિયાં મારી બેઠા છે કે 'અમે વીસા, માસ્ટરકાર્ડ, ડિસ્કવર કે અમેરિકન એફ્સપ્રેસ કાર્ડ સ્વીકારીએ છીએ.'

પાનું ૨૬૦: દરિયા કંઠે થનગનતી કન્યકા 'દેશી' છે તે ખબર કેમ પડે? બેધિગ સૂટ પહેર્યો હોય અને છાતીએ મંગળસૂત્ર જૂલતું હોય...

પાનું ૨૬૮: હોસ્પિટલમાં બિધાને પડેલો દર્દી મોં પર અત્યંત દિલગીરી દેખાડતા ટોકટરને સાંત્વન આપે છે, 'ટોક્ટર, આ જોક સરસ છે, તમને ગમશે. કોને ખબર કાલે શું થવાનું છે એટલે મેં ફ્યુનરલ હોમને ફોન કર્યો તો કહે કે આવતા શિયાળા સુધી એ લોકો બુક થઈ ગયેલા છે' જ્યાં સુધી આવી જોક્સ કરતાં રહીએ ત્યાં સુધી ભાઈ, મોજ કરો, સૌ સારાં વાનાં જ છે.

Price \$20.00. Available in America
at

Mahendra P. Shah
201 Spenser Court,
Moon Twp, PA 15108 USA

Phone: 412 780 6051
Email:mahendraaruna@verizon.net

પ્રામિસ્થાન ભારતમાં

ગુર્જર ગ્રન્થ રન્ન કાર્યાલય
રતનપોળના નાકા સામે,
ગાંધી માર્ગ
અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૧

કુમાર કિશોર રાવળ

રવિભાઈ રાવળે શરૂ કરેલું 'કુમાર' અમારા ધરતું જ માસિક કહેવાય પણ કમનસીબ એવાં કે આજે એ બધાં ફરી ફરી જોઈ કાઢવા મન થાય ત્યારે એના અંકોનો પૂરો સેટ ધરમાં કોઈ પણ ન મળે! ભારત જઈએ અને ત લાશ કરું. કોઈ લાઈબ્રેરીમાં અંકો મળે પણ ત્યાં બેસીને વંચાય એવો સમય કે સંગવડ ન મળે. એમાં આજે 'કુમાર'ની સીરીઓ ટપાલમાં મળી અને ધન્ય ધન્ય થઈ ગયો.

ધીરુભાઈ કાપડીઓએ સીડીના રૂપમાં બધા જ અંકો મૂકવાનું નક્કી કર્યું તે ખબર મળ્યા અને હું પુશ થઈ ગયેલો. રૂબરૂ જઈને, મળીને મારું નામ નોંધાવી આવ્યો. આજે એ સેટ મળ્યો એટલે રંગરંગ વાદળિયાં!

રંગરંગ વાદળિયાંનું કારણ 'કુમાર'માં પીરસાયેલી વાનગી જ નહીં પણ જેટલી સફાઈથી, ચીવટી આ સીરીઓ બનાવી છે, જે આકર્ષક પેકેજ બનાવ્યું છે, જે રીતે આતલાં વર્ષોના અંકો મૂકી અને એક અંકથી બીજે જવાની, અને એક પાનેથી બીજે જવાની વિચારપૂર્વકની સુવિધા કરી છે તે માટે પણ.

ધીરુભાઈને આ બદલ ખૂબ ખૂબ અભિનંદનો ઘટે અને જે સંસ્થાએ, વ્યક્તિને આ કામ ટેકનિકલ સૂજથી રચ્યું એને પણ. આથી બીજાઓ પ્રેરાય તેવી આશા રાખું છું. બીજા સામયિકો, કાવ્ય-સંગ્રહો, વાર્તા-સંગ્રહો, નવલકથાઓ આ રીતે મૂકાય તો ઘણું ઘણું સહેલાઈથી સાચવી શકાય.

સોળ સીરીઓમાં ૧૯૨૪ થી ૨૦૦૪ સુધીના કુલ ૮૨૪ અંકો સમાવ્યા છે. એક સીડી ૪ થી ૮ વર્ષને આવરે છે. સીડી મૂકો એટલે એમાં કયા કયા વર્ષો કવર કર્યા છે તે મળે. વર્ષ પસંદ કરો એટલે ડાબી બાજુએ વરસના ૧૨ મહિનાઓ આવે. એમાંથી એક પસંદ કરો એટલે સ્ક્રીનની વચ્ચે કુમારના એ અંકનું કવર દેખાય. ડાબી બાજુ વર્ષના મહિનાઓનું લિસ્ટ એમને એમ જ રહે, જમજી બાજુ અંકના પાનાંઓમાં ફરવાના સુકાન જેવાં બટનો. એક પછી એક પાનાં ફેરવતાં જાઓ. કુમારના રંગી બેરંગી ચિત્રો, સ્કેચો, ફોટોગ્રાફ જોવા મળે. જે જોઈએ તે તમે છાપી પણ શકો.

થોડાં સૂચનો આપું? ટીકા તરીકે નહીં, પણ નવી આવૃત્તિ થાય ત્યારે ધ્યાનમાં રાખી શકાય તો સારું એવા ઈરાદાથી.

૧. રેખાચિનો: આ બધું સ્કેન કરેલું છે એટલે સામાન્ય રીતે મૂળ છપાઈની મયદાઓ વટી ન શકાય. પણ આજે કમ્પ્યુટર ટેક્નોલોજીથી ઘણા સુધારાવધારા કરી શકાય છે. દાખલા તરીકે કોન્ટ્રાસ્ટ વધારી અમુક જગાએ ધાબાં લાગે એવી બેકગ્રાઉન્ડ દૂર થઈ શકે, કે કપાઈ જતી રેખાઓ વધુ પાકી થઈ શકે. આછાં અને અસ્પષ્ટ આલેખનોમાં નવી ઝમક લાવી શકાય.

૨. અંકમાં પાનાનો કમ: અંકના અનુક્રમમાં આપેલા પાનાના નંબરને અને નેવિગેશનના બટનો પાસેના પાનાના અંકડાને કોઈ સંબંધ નથી. પરિણામે અનુક્રમમાં પાનાનો અંકડો વાંચી એ પાને જઈ ન શકાય. આનો ઈલાજ કરવો રહ્યો.

૩. વાર્ષિક અનુક્રમ: દર ડિસેમ્બરના આખા વર્ષનું વિભાગવાર સાંકળિયું હોય છે એની નોંધ ક્યાંક શરૂમાં આપી હોય તો જોઈતી ફૂટિ શોધવી સહેલી પડે.

૪. પહેલા અંકમાં સંગીત સાથે પ્રાસ્તાવિક વસ્તુ રજૂ કરી એ સરસ છે, પણ દર વખતે એ લાંબી ગ્રસ્તાવનામાંથી જવું પડે એનો ઉપાય કરવો રહ્યો.

પ્રામિસ્થાન :

કુમાર ટ્રસ્ટ
૧૪૫૪ બાંસુની પોળ સામે
રાયપુર ચકલા
અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૧

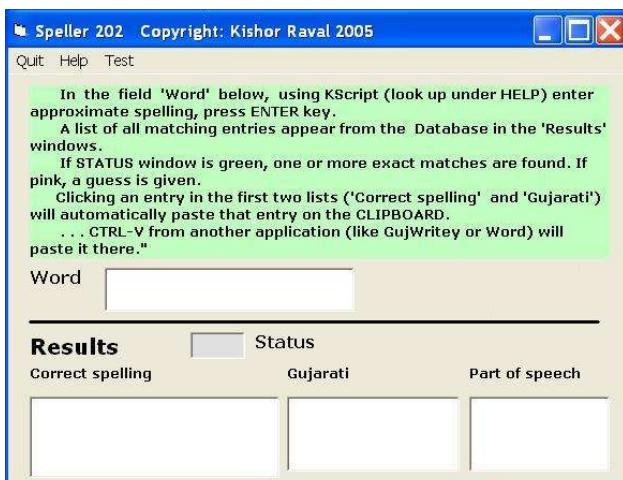
ફોન: (૦૭૯) ૨૨૧૪ ૩૭૪૫

કિનમત: કુમાર સાથે વાત કરી ચકાસી લેજો
અંદાજે રૂ. ૨૦૦૦ (અમેરિકા માટે રૂ. ૧૦૦૦ પોસ્ટેજ)

લૅપટોપ જોડણી કોશ

Spell202

કિશોર રાવળ

મારે જોડણીની ભૂલો થતી આવતી હતી અને વારંવાર કોશ ખોલીને અંદર જોવાનો કંટાળો આવતો હતો. એટલે સુથારનું મન બાવળિયે એમ મને કંચ્ચુટર પર આનો કોઈ ઉપાય ઘડવાનું મન થયું. આ સાથે અહીં હું અહીં એક સૉફ્ટવર આપું છું. આને તમે ડાઉનલોડ કરી શકો છો અને કમ્પ્યુટર પર વાપરી શકશો.

એક વાત પહેલાં પહેલાં કહી દઉં. આ માઈક્રોસૉફ્ટના 'Word' જેવો પ્રોગ્રામ નથી કે તમે તમારી KScript ફાઈલ સ્પેલ-ચેક કરવા આપો અને એ પ્રોગ્રામ શોધી શોધી એક પછી એક ભૂલો ટેખાડે, સુધારવાના પથ્યથી આપે અને તમે પસંદ કરો તે પ્રમાણે સ્પેલિંગ ફેરવી દે અને આગળ વધે.

આ પ્રોગ્રામ તમે ડેસ્કટોપ પર મૂકી રાખો અને લખતાં લખતાં કોઈ શબ્દમાં ગુંચવણ થાયા: vichAr કે vIchAr , nITi કે nItI, DruStI કે DRStI , viS કે vish . તમે તમારી રીતે KScriptમાં જોડણી કરો અને સાચી જોડણી તમારી પાસે રજૂ કરે. જે સાચો લાગે તે પર્યાય પર તમે ફ્રિલક કરો અને GujWriteyમાં જઈ તે મે પેસ્ટ કરો એટલે એ ત્યાં આવી જાય.

આમાં KScript -અંગ્રેજ અક્ષરોમાં ગુજરાતી લખવાનો સહેલો સાદો ક્રિયિયો- વાપરી તમે 'i-I','u-U','R-ru-rU','S-sh', 'Gn-gn' પર્યાયોમાંથી કયો વાપરવો એ માટે ભેજું કસ્યા વગર શબ્દ લખો અને પછી Enter કી દબાવો એટલે તમને સાચી જોડણી મળશે. એક જ શબ્દની જુદી જુદી જોડણી હોય તો તમને બધા જ પર્યાય મળશે (દા.ત. avanI અને avani bhUrI અને bhUri). જવાબમાં તમને સાચી જોડણી KScriptમાં અને ગુજરાતીમાં મળશે. એક Status Box સમજવી રહી.

Status Box લીધું હોય ત્યારે (જુઓ નીચે નિયમ ૧) તમે બિનદાસ્ત એમાં દર્શાવેલી સાચી જોડણી વાપરી શકો છો. 'pur' લખો તે 'pur', 'pUr' બજે મળશે. 'purano moralo' લખવું કે 'pUrano moralo' લખવું અનો જવાબ અહીં નહીં મળે.

Status Box લાલ હોય ત્યારે (જુઓ નીચે નિયમ ૨) default વાપરીને જોડણી આપી છે. એ શબ્દ બીજી રીતે સાચી હોય તો સાચી જોડણી મળશે. 'naThI' કે 'pArasi' લખો તો 'naThI' કે 'pArasI' મળશે. પણ 'mArasi' લખો અને 'I' ને બદલે defalt 'I' વાપરી 'mArasI' મળે, એ શબ્દ હોય કે ન હોય તે ની કોઈ નિયમત નથી!

Status Box પીળું હોય ત્યારે (જુઓ નીચે નિયમ ૩) ખોટી જોડણીની કોઈ શક્યતા જ નથી. આપેલો શબ્દ એમને એમ જ વાપર્યો છે.

kAjaLને બદલે jAkal લાખાઈ જાય તેનો તો કોઈ ઈલાજ નથી! ઊડાગમાં સમજવું હોય તેને માટે અહીં થોડી નોંધ આપી છે. એકલે હાથે આ કામને પહોંચી વળવા અમુક અમુક યુક્તિઓ વાપરવી પડી. તેના પરિણામે જે શબ્દમાં 'I', 'U', 'R', 'Gn', 'S' આવતાં હોય તેને GroupAમાં મૂક્યા. જેથી 'I', 'I', 'u', 'U', 'R', 'ru', 'rU', 'S', 'sh', 'Gn', 'gn' આવતા હોય તેને GroupBમાં મૂક્યા.

નિયમ ૧: GroupAના શબ્દો ડેટાબેઝિઝમાં મૂકવા. (અને સાથોસાથ 'વિશે' અને 'વિષે' બજે ચાલતાં હોય ત્યારે બધાં પર્યાયો ઉમેરવા, GroupAમાં ન હોય તો પણ) આ ગ્રૂપના દાખલાઓ આપું: 'kirIt', 'nITi', 'praTibhAv', 'RSi', 'kRpA', 'AviSkAr', 'sheS', 'viS', 'vIsh', 'AGnA', 'agni', 'bhUrI', 'bhUri' વગેરે વગેરે.

નિયમ ૨: GroupBમાં હોય અને GroupAમાં ન હોય તેવા શર્ધો ટેટાબેઈજમાં ન મૂકાય. તેમાં default તરીકે 'I', 'u', 'ru', 'sh', 'gn' (કઈ લાગુ ન પડે ત્યારે લગાડવાના અક્ષરો) તરીકે વપરાય. પરિણામે 'pArasI', 'naThI', 'bA^shI', 'aruN' જેવા શર્ધો ટેટાબેઈજમાં ન હોય અને છતાં સાચાં પડે.

નિયમ ૩: GroupBમાં ન હોય તેવા શર્ધોમાં ભૂલ થવાનો સંભવ જ નથી. દા.ત. 'AkAr', 'kamaL', 'DATA', 'doso', 'vAsTav', 'Eky', 'sO^Dary', 'vagere' વગેરે વગેરે.

(ડાઉનલોડ કરવા માટે વેબ પર 'કેસ્ટૂડાં'માં જઈ 'હુલ્પ'માં જવું પડશે. બધી સૂચનાઓ ત્યાં આપી છે. સૉફ્ટવર વાપરવાની સૂચનાઓ પ્રોગ્રામમાં પૂરતી આપી છે.)

વેબની લિન્ક્સ

ગુજરાતી વાચકો માટે વેબ પર વધુને વધુ મળતું રહે છે. એમાંનાં એક જાજી.કોમ પર તો અગાઉ નિર્દેશ કરેલો. બીજાં નવાં અહીં રજૂ કરું છું.

આદિલ મન્સૂરીનું નામ તો આજની ગજલની દુનિયામાં મોખરે છે. ગજલો અને કાવ્યોનો એમનો પ્રેમ **ghazalgurjari.com**માં એમણે પ્રકાશિત કર્યો છે. આદિલભાઈના પરિચયમાં આચ્ચા હશે તે તેમના સુંદર મરોડવાળા લેખનથી તો પરિચિત હશે જ, પણ કેલિગ્રાફી, કાગળ પર, કમ્પ્યુટર પર અદ્ભુત છે. એમની સુધડતા, સુરેખતા ગજલગુર્જરીમાં દેખાઈ આવે છે. ૮૨પાનાંના છેલ્લા અંકમાં કઈ કેટલાય શાયરો એમની કૃતિઓ સાથે મોજૂદ છે. આસિમ રાંડેરી, ચીનુ મોદી, મનોજ ખંડરિયા, અદમદ ગુલ, અઝીજ ટકારવી, અશરફ ડાબાવાલા, મધુમતી મહેતા, રઈશ મનિઆર, દિલીપ ગજ્જર, જિતુ ઠાકર... (આદિલભાઈ અને બિસ્મિલબેન તો હોય જ ને) દરેકના ફોટોગ્રાફ સાથે ગજલો વાંચવા મળશે.

હસનેન સિદ્ધિકીનો એક પ્રોફેચર નોંધવા જેવો છે. એમણે ગુજરાતી ગજલોનો ઊર્દૂમાં અનુવાદ કર્યો છે. આપણી ગજલોનો ભાવ કેટલો સરસ રીતે ઊર્દૂમાં પણ પીરસી શક્ય છે એનો ઘ્યાલ આવે... અને મારા જેવાને ઊર્દૂની સીમાઓ વધારવા પણ મળે.

રઈસ મણિયારે 'ગજલનું છંદ શાસ્ત્ર' લેખ કરું આય્યો છે અને સરળતાથી આંટીઘૂંઠીઓ સમજાવે છે.

લાભશંકર ઠાકરના 'આસ્વાદ' હંમેશ માફક વાચકને કવિતાના નેપથ્યમાં લઈ જય છે.

ફોટા, ચિત્રોથી આ પ્રકાશન રંગે ભરાયેલું છે.

તે ઉપરાંત આદિલભાઈ **mansuri.com** પર જતજતના અને ભાતભાતના ગુજરાતી, હિન્દી, ઊર્દૂ અને અંગ્રેજી સમાચાર પત્રો અને બીજા સાહિત્યિક સંધાનો આપે છે.

સોનાલ વૈધને ગુજરાતી કવિતામાં ખૂબ જ રસ છે. એમણો એક બ્લોગ <http://sv.typepad.com/guju/> અહીં આપ્યું છું. મનમાં ગમી ગયેલાં કાવ્યો, જે રીતે મળ્યાં એ કમમાં મૂક્યાં છે, વાચકોના પ્રતિભાવો મળતાં રહે છે વાંચીને તમે પણ તેમાં ઉમરો કરશો.

ચિરાગ જાજી જાજી.કોમ પર કાવ્યો, વાર્તાઓ, આલેખનો પીરસતા રહે છે. 'ચાની કિટલી'માં વિચારોની આપલે થાય છે..

તમારાં ફૂલો

Dilip Ahalapara (Amadavad)

I am indeed extremely happy to read several issues by now (1 to 7). My wife Shobhana also enjoys reading the issues a great deal. We both wish to extend our heartiest congratulations to you for bringing out such wonderful e-magazine. It is a very lively magazine, full of interesting articles stuffed with beautiful hand drawn pictures. The artistic touch in the magazine serves like a magnet -- it draws us to read the issues again and again. We heartily wish that you would kindly continue doing this wonderful work and bring more and more issues in the future. We are from Bhavnagar and so it gives an added attraction to read articles related to Bhavnagar.

I have been able to download PDF files for issues no. 1 to 6 and for 27 to 32. I would be eager to get

issues in PDF format for the rest of the issues. I hope they will be available soon. (Yes, these will be updated soon. Kishor)

(Later on seeing some hesitation on my part about the point of continuing Kesuda, we had some exchange.KR..)As to WHY KESUDA SHOULD CONTINUE, Let me give my personal recent experience. For the last 3 months, I have been giving a lecture series at my institute on a subject of my expertise (Objec Oriented Programming). The lecture series was concluded this week only. When I announced the course, there was a huge response ... I started the course. Believe me, it was quite a well planned course that proved to be very interesting. But despite that the presence dwindle slowly for some reasons or the other (from 60 to as low as 5). Everyone had an excuse -- some had to do some other important work under time pressure; some went out of station on official work and so on and so forth. I was discouraged and would have stopped half way through due to lack of reasonable participation. However some continued attending the classes so regularly that I felt that at least for their sake I should continue the classes. Now having completed the course those few participants tell me that they have enormously gained and have thoroughly enjoyed my lecture series. What more do I need? I am happy and now feel very happy that I did not stop it in between.

I can visualize that a similar thing may have happened in the case of Kesuda also. However let me assure you that I, my wife and now some more relatives are SO MUCH ENJOYING reading Kesuda issues that we would request, appeal, implore, beg ... (I am running short of words!!) ... you to kindly continue the wonderful work that you have started!

I am sure that you must be enjoying bringing out the Kesuda issues yourself because it is a highly creative work. And then there must be several more staunch readers like ours. So these two reasons are

more than sufficient to let you keep going. I will surely try to spread the news regarding Kesuda in my friend circles and give it a larger readership.

Uaday Trivedi (Gauhati)

I am one of the readers and fans of online versions of kesuda. For me, it is like meeting my mother-tongue at far away from my mother-state. (currently I am studying at IIT Guwahati)

I am interested in literature since my childhood. I started with haiku in 9th and wrote some poems. But in Kesuda, I liked short stories more than anything else, particularly your stories. Now, I know your whole family and people of that time. It is really "Dhingi dharati ni sodama". It inspired me to write my first Gujarati short story !! (where is the story? Kishor)

I used Gujwritey for that. It is really useful software. In Gujarati fonts, Gopika is the best but the assignment of keys is a bit complex and difficult to remember. We have other fonts , having phonetic assignments (what you used programmatically) but the quality of font is not admirable.

I have one suggestion to make. Being a software engineer and a potential user of Gujwritey , I think making t for ta (in tapAs (guj)) and T in Ta (in TapAl(Guj)) would be more beneficial. because average usage of ta of tapas is more than Ta of Tapal. In shifting the current assignment, user will have to press shift in less occurrences. (This has been suggested by others. The problem is not the difficulty of modifying the software but of compatibility of files created by earlier version of GujWritey. I am still seeking a way to resolve this. Kishor)

Again , congratulations for such a nice activity and best wishes...

સૂચિ

શુ?	કોણ?	ક્યાં?
રંગમાં બોળેલું ઑરિજોના	જસુ આલગિયા	૧
પંખી ઘેલો	જસુ આલગિયા	૧
સંકટની શોધમાં	મહેન્દ્ર શાહ	૧
દસમાનો દુખાવો!	મહેન્દ્ર શાહ	૧
રંગભરી ચદરિયાં	આદિલ મન્સૂરી	૨
શબરીનાં બોર	કોકિલા રાવળ	૨
એઈ પૃથ્વીકે ભાલોબાશિ	દિલીપ જવેરી	૩
અમને તમારી અડખે પડખે રાખો	પત્રા નાયક	૪
હો માડી!	પ્રેમશંકર ભહે	૪
ફળિયું	પ્રીતમ લખલાણી	૫
કૂલોને શોધ્યાનું ગીતઃ	પ્રીતિ સેનગુમા	૫
તાવલ્યા શરીરે લખેલી કવિતા	કિશોર રાવળ	૫
મળવાનું થયું !	ચીમન પટેલ 'ચમન'	૬
અંતુ વિવિધ સાથે રસે	નટવર ગાંધી	૬
સૂર વગર ક્યારેય વાગીશું નહીં	શોભિત દેસાઈ	૭
દિવસો પછી માણેલી એક સવાર	જ્યદેવ શુફ્લ	૭
સાચું સોફ્ટિસ્ટિકેશન	કિશોર રાવળ	૭
પિતા-જી	કિશોર રાવળ	૮
ઠેસ	ચન્દ્રકાન્ત ઠક્કર	૧૦
પ્રેમ!	અજ્યા ઓઝા	૧૩
ઝટપણું ચટપણું ભીચું	કોકિલા રાવળ	૧૫
'લગાન' ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ	સુરેન્દ્ર ભીમાણી	૧૬
મહેન્દ્ર શાહનો કાર્ટૂન-સંગ્રહ	કિશોર રાવળ	૧૭
કુમાર	કિશોર રાવળ	૧૮
લેપટોપ જોડણી કોશ	કિશોર રાવળ	૧૯
વેબની લિન્ક્સ	કિશોર રાવળ	૨૦
તમારાં ફૂલો		૨૧